

คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น
A Handbook of Environmental Education through People's Stories

สารบัญ

คำนำ

บทนำ

เรื่องเล่าของท้องถิ่นกับสิ่งแวดล้อมศึกษา

Environmental Education through People's Stories

11

บทที่ 2

เชื่อมชุมชนกับห้องเรียนเข้าหากัน

Linking the community with the classroom

25

บทที่ 3

ตัวอย่างเรื่องเล่าท้องถิ่น

57

บทที่ 4

ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนจากเรื่องเล่าท้องถิ่น

“กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทยและลาว”

69

ภาคผนวก

รายการหนังสือและสื่อโครงการเรื่องเล่าของผู้คน

82

86

ธรรมชาติในนิทาน: คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น

Nature tales: A Handbook of Environmental Education through People's Stories

คณะผู้เขียน Toshiyuki Doi ไกรสร ฮาดะคะดี ฝ่ายคำ หาญณรงค์ คชาวุธ แวงชัยภูมิ
และบำเพ็ญ ไชยรักษ์

บรรณาธิการ บำเพ็ญ ไชยรักษ์

กองบรรณาธิการ บำเพ็ญ ไชยรักษ์ ไกรสร ฮาดะคะดี อมฤต หมดทอง ฝ่ายคำ หาญณรงค์
รัชนิกร บัวโรย Toshiyuki Doi และYuka Kiguchi

ภาพถ่ายออนไลน์ อมฤต หมดทอง

ภาพถ่าย บำเพ็ญ ไชยรักษ์ อมฤต หมดทอง และสงัด อดอาจ

รูปเล่ม ศิริพร พรศิริเวช

พิสูจน์อักษร รัชนิกร บัวโรย และพรทิพย์ พุทธาศรี

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2561

จัดพิมพ์ภายใต้โครงการ People's Stories and Local Biodiversity: Environmental
Education Activities

ผู้จัดพิมพ์ Mekong Watch, ประเทศญี่ปุ่น

3F Aoki Building 1-12-11 Taito, Taito-ku, Tokyo 110-0016, Japan

โทรศัพท์ : +81 3 3832 5034

โทรสาร : +81 3 3832 5039

Website : <http://www.mekongwatch.org/index.html>

E-mail : info@mekongwatch.org

สนับสนุนการจัดพิมพ์ The Mitsui & Co. Environment Fund

พิมพ์ที่ บริษัท โรงพิมพ์คลังวิชา จำกัด 198/1 ตำบลบางกระสอ

อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี 11000

คำนำ

“ธรรมชาติในนิทาน: คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น” (A Handbook of Environmental Education through People’s Stories) เป็นคู่มือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การทำงานภาคสนามในโครงการเรื่องเล่าของผู้คนและความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น “People’s Stories and Local Biodiversity: Environmental Education Activities” ซึ่งดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2557-2561 โดยองค์การแมโขงวอทช์ (Mekong Watch) ร่วมกับกลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา สถาบันการศึกษาต่าง ๆ

“เรื่องเล่า” ในที่นี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะนิทานพื้นบ้าน แต่รวมถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เพลงพื้นบ้าน เรื่องเล่าเกี่ยวกับธรรมชาติ วิธีการดำเนินชีวิต หรือประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำงานที่ผ่านมาทำให้เราได้เห็นว่าในเรื่องเล่าได้เล่าถึงความสัมพันธ์ของคนและธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และล้นมืองค์ประกอบที่น่าสนใจไม่ใช่เพียงสีสัน บรรยากาศ ตัวละคร เหตุการณ์ ข้อห้าม คำสอน หรือความรู้เฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆ สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในเรื่องเล่าคือ “ธรรมชาติ” หรือความรู้เรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ล้วนแตกต่างหลากหลาย และมีความผูกพันกับผู้คน

“ระหว่างเรากับผืนนี้ได้อยู่ห่างกันเท่ายอดมะรุ้ม”

คุณยายชื่อจัต จงสุขกลาง อายุ 83 ปี ชาวบ้านโนนวัด หมู่ 11 ตำบลพลสงคราม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา หนึ่งในผู้เล่าเรื่องบอกถึงความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านและแหล่งโบราณคดีบ้านโนนวัดที่มีการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ และเครื่องประดับโบราณต่าง ๆ คาดว่ามีอายุไม่ต่ำกว่า 2,500 - 4,000 ปี ซึ่งมีข้อมูลการศึกษาทางโบราณคดีระบุว่าแหล่งโบราณคดีบ้านโนนวัด ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงกับแหล่งทุ่งผิโพน หรือโนนดินต่างๆ ของชุมชนในลุ่มน้ำมูลที่เป็นหลักฐานการเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ประโยคสั้น ๆ ของคุณยายผู้ผลิตเกสลิอในปัจจุบันได้ทำให้เห็นมุมมองของผู้คนในปัจจุบันที่กล่าวถึงอดีตอันไกลออกไป ทำให้ได้เรียนรู้ว่าในแผ่นดินที่เราเหยียบยืนอยู่นั้นมีเรื่องราวทางธรณีวิทยา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่มีสังคมและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันห่อหุ้มอยู่ ความรู้เรื่องอดีตจากคำบอกเล่าจึงซ้อนเป็นชั้นๆ อยู่ในพื้นที่นิเวศ และประวัติศาสตร์ในชุมชน

นำเสียดายที่ระยะห่างระหว่างคนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่โอบอุ้มเราอยู่ห่างกันไปเรื่อยๆ การเข้าไปฟังเรื่องเล่าในฐานะคนนอกชุมชน ทำให้เรารู้สึกเสียดายเหลือเกินว่าเรื่องเล่านั้นอ่อนพลังลงจน ไม่อาจสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนได้มากนัก ในระยะหลังโครงการของเราได้ริเริ่มกิจกรรมนำเอามุมมองด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเรื่องเล่า มาจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน โรงเรียน สถาบันการศึกษา เพื่อลองพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ โดยมีเรื่องเล่าเป็นสื่อเชื่อมโยง แล้วนำประสบการณ์มาสรุปเป็นคู่มือฉบับนี้เพื่อบอกเล่าประสบการณ์หนึ่งในการนำเรื่องเล่ามาสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับระบบการศึกษา

การศึกษาคือความเจริญงอกงาม หรือการสร้างเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น แต่ในปัจจุบันเราพบว่าตั้งแต่ระดับบุคคล ครัวเรือน ชุมชน ประเทศชาติ หรือโลก เรากำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยเฉพาะด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เราพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติได้น้อยลง ในทะเลมีขยะมากกว่าปลา อากาศปนเปื้อนมลพิษ เราไม่อาจจะรองน้ำฝนหรือดักน้ำสะอาดจากบ่อมาดื่มได้อีกต่อไป ผู้คนโดดเดี่ยวและเจ็บไข้ได้ป่วย เต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ความขัดแย้ง การกระทำละเมิดต่อกัน หรือกระทั่งสงคราม สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง แต่จะอย่างไรจึงจะนำพาผู้คนให้สามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อจะดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนขึ้น แล้วทำอย่างไรจึงจะเกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงให้คนดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ร่วมกับธรรมชาติและอยู่ร่วมคนอื่นอย่างสันติ การสร้างการเรียนรู้อย่างไรจึงจะสามารถสร้าง “ความหมายใหม่” ในการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนร่วมกันในชุมชนและโลกใบนี้

คณะผู้จัดทำ

“เรื่องเล่าท้องถิ่นกับ สิ่งแวดล้อมศึกษา”

หงส์บาดเจ็บ

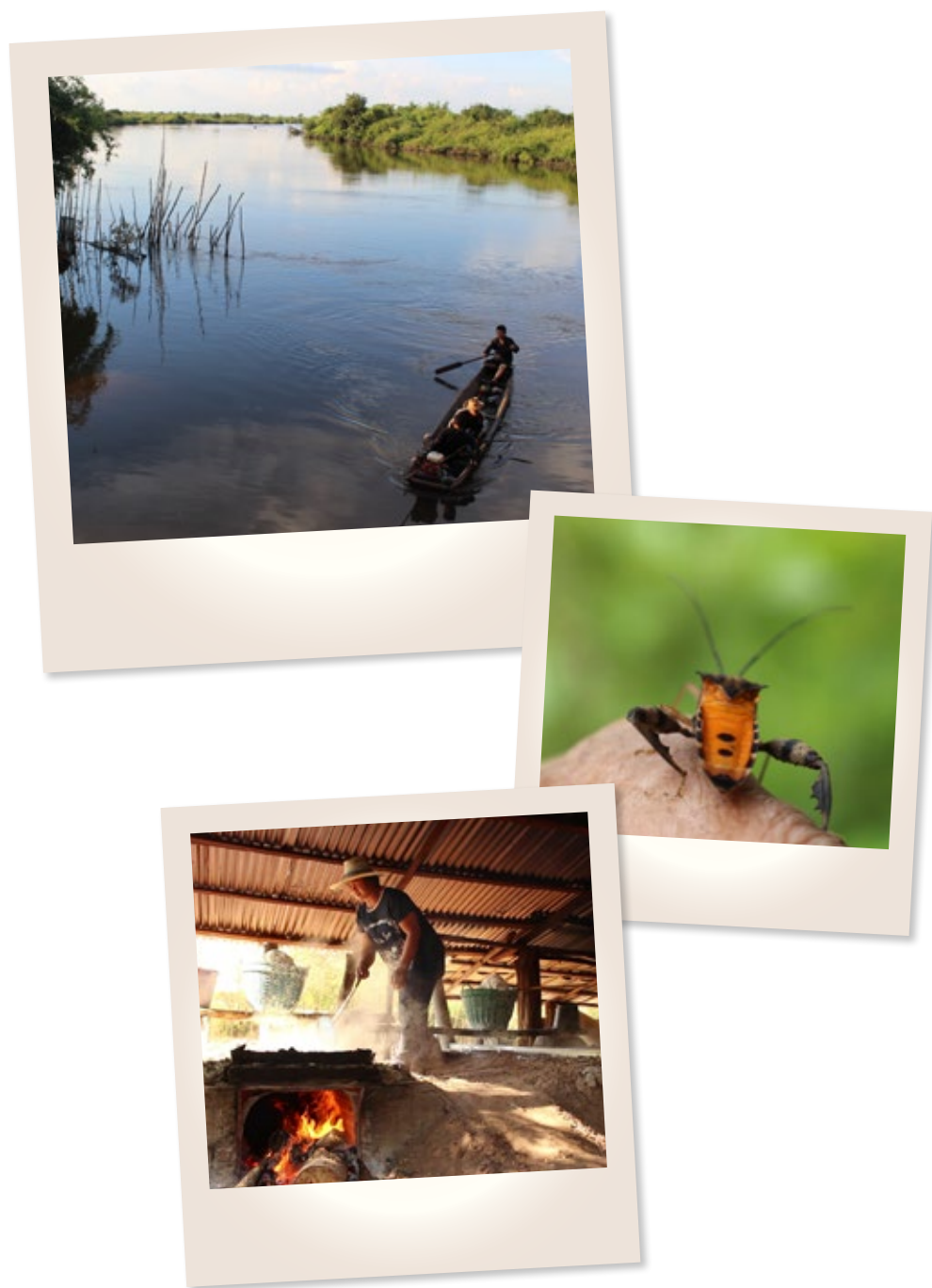
“เจ้าชายสิทธัตถะมีพระญาติ คือ เจ้าชายเทวทัต
ผู้เคยมีกรรมต่อกันในอดีตและมักอิจฉาพระองค์อยู่เสมอ
เข้าวันหนึ่งในฤดูใบไม้ผลิ
เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จลงไปเดินเล่นในสวนพฤกษชาติอันรื่นรมย์
ขณะที่เจ้าชายเทวทัตก็เสด็จไปยังนกที่กำลังอพยพย้ายถิ่นฐาน
จากที่ราบในอินเดียสู่เทือกเขาหิมาลัย
เจ้าชายเทวทัตทรงนำวคันธนู หมายถึงไปที่หงส์ฝูงใหญ่ซึ่งกำลังบินมา
ลูกธนูถูกหงส์ตัวหนึ่งร่วงลงมาแทบพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะ
ด้วยพระทัยเมตตาในนกบาดเจ็บ ทรงประคองนกนั้นไว้กับอก
ดิ่งลูกศรออก แล้วขโลมยาให้ เมื่อเจ้าชายเทวทัตมาทวงนกคืน
เจ้าชายสิทธัตถะรับสั่งว่า
“นกนี้เป็นของเราด้วยความชอบธรรมแห่งความเมตตากรุณา”¹

“ นกนี้เป็นของเราด้วยความชอบธรรม ”
แนว ลวณ เมตตากรุณา

¹ ความบางตอนจากเรื่อง หงส์บาดเจ็บ (A wounded swan) โดย Chatsumarn Kabilsingh et al. 1998. *Buddhism and nature conservation*. Bangkok: Thai Tibet Center, p. 90.

บทนำ เรื่องเล่าของท้องถิ่น กับสิ่งแวดล้อมศึกษา

Environmental Education
through People's Stories

บทนำ

เรื่องเล่าของท้องถิ่นกับสิ่งแวดล้อมศึกษา

Environmental Education through People's Stories

» 1. สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อความยั่งยืน

(Environmental education for sustainability)

เมื่อสิ่งแวดล้อมส่งผลต่อชีวิตของทุกคน การเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมเพื่อดำรงชีวิต โดยการพึ่งพาใช้ประโยชน์ รวมทั้งมีความตระหนักที่จะปกป้องคุ้มครองให้สิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขของเราและผู้คนรุ่นต่อไปในอนาคต การดำเนินชีวิตด้วยความรับผิดชอบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในโลกของเรา

การจัดการศึกษาเพื่ออำนวยโอกาสให้เกิดการเรียนรู้จนคนในสังคมสามารถที่จะเกิดความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อมจะต้องทำอย่างไรบ้าง เราจะจัดการเรียนรู้ด้าน “ สิ่งแวดล้อมศึกษา ” หรือการสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งสร้างคนที่มีความสำนึกและห่วงใยปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเข้าใจปัญหาที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ได้อย่างไร รวมไปถึงคนที่มีความรู้ มีทัศนคติ ความตั้งใจจริง และความมุ่งมั่นที่จะหาทางแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ประเทศชาติและมนุษย์ในโลกนี้เผชิญอยู่ รวมทั้งดูแลป้องกันปัญหาใหม่ ทั้งด้วยตนเอง และด้วยความร่วมมือกับผู้อื่นในสังคม

แนวคิดสากลอันหนึ่งซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้คือ แนวคิดเรื่อง “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” (Education for Sustainable Development หรือ ESD) ขององค์การร่วมมือทางการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมระหว่างประเทศ หรือ ยูเนสโก (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization หรือ UNESCO) เป็นแนวคิดการส่งเสริมแนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยมีคำอธิบายว่าเป็น “การสร้างเสริมให้ผู้เรียนได้ตัดสินใจด้วยข้อมูลที่รอบด้าน และประพฤติปฏิบัติตนอย่างมีความรับผิดชอบ เพื่อความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม ความเจริญทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นธรรม เพื่อคนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นหลัง ในขณะเดียวกันก็เคารพในความหลากหลายทางวัฒนธรรม”²

“empower[ing] learners to take informed decisions and responsible actions for environmental integrity, economic viability and a just society, for present and future generations, while respecting cultural diversity.”

ทั้งนี้ แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ ESD ชี้ให้เห็นว่า การจะสร้างสังคมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและยั่งยืนได้ ต้องพัฒนาผู้เรียนหรือคนในสังคมให้มี “ความสามารถด้านความยั่งยืน” (sustainability competencies)³ (รายละเอียดเพิ่มเติมใน

² UNESCO. 2014. Roadmap for implementing the global action programme on education for sustainable development. Paris: UNESCO, p. 12.

³ UNESCO. 2017. Education for sustainable development goals: Learning objectives. Paris: UNESCO, pp. 10-11; UNESCO and Mahatma Gandhi Institute of Education for Peace and Sustainable Development (MGIEP). 2017. Textbooks for sustainable development: A guide to embedding, New Delhi: UNESCO MGIEP, pp. 20-22.

ภาคผนวก) ตัวอย่างเช่น เราต้องการพัฒนาคนที่มีความสามารถใน “การคิดเชิงระบบ” (system thinking) เพื่อวิเคราะห์ทำความเข้าใจและรับมือกับระบบที่ซับซ้อนของสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาในโลกปัจจุบันที่มีความผันผวนไม่แน่นอน เราต้องการพัฒนาคนที่มีความสามารถใน “การร่วมไม้ร่วมมือ” (collaboration) มีความเข้าใจและเคารพในความต้องการ มุมมอง และการปฏิบัติของคนอื่นๆ เพื่อที่จะทำให้คนที่มิปุมหลังและพื้นฐานต่างกันสามารถทำงานหรืออยู่ร่วมกันได้, “การคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์”

(critical thinking) การพัฒนาคนที่กล้าคิดและตั้งคำถามกับธรรมเนียม การปฏิบัติ หรือความเห็นต่างๆ ในสังคม เพื่อจะสะท้อนการให้คุณค่าจากการทำความเข้าใจและการปฏิบัติของแต่ละคนเพื่อช่วยให้สามารถเลือกทางเลือกที่ยั่งยืนต่อตัวเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้นในอนาคต เป็นต้น

» 2. เรื่องเล่าท้องถิ่นกับการเรียนรู้เพื่อความยั่งยืน

(People's stories for sustainability competencies)

โครงการเรื่องเล่าของผู้คนและความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น “People's Stories and Local Biodiversity: Environmental Education Activities” ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2557 โดยองค์การแม่โขงวอตช์ (Mekong Watch) ได้เริ่มดำเนินการเก็บรวบรวม “เรื่องเล่าท้องถิ่น” ที่เล่าโดยชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ และใช้เรื่องเล่าเหล่านั้นเพื่อจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้กับเด็กๆ ในประเทศไทย ลาว และกัมพูชา⁴ เรื่องเล่าที่ว่านี้ ไม่จำกัดเฉพาะนิทานพื้นบ้าน

⁴ Mekong Watch. 2018. *Recapturing the biodiversity of communities through people's stories: Environmental education activities for Thailand and Laos*. Tokyo: Mekong Watch.

แต่รวมถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน การเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เรื่องราวเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible Cultural Heritage หรือ ICH) เช่น เพลงพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน และเทคนิคการดำเนินชีวิตเฉพาะของท้องถิ่นต่างๆ⁵ องค์ความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมานานในท้องถิ่นซึ่งส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นในรูปแบบเรื่องเล่า สามารถนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหรือเครื่องมือในการเรียนรู้หรือการศึกษา เพื่อเสริมสร้าง “ความสามารถด้านความยั่งยืน” (sustainability competencies) ให้กับผู้เรียนได้

ตัวอย่างที่ 1 จากเรื่อง “หงส์บาดเจ็บ” ที่ยกมาในตอนต้นของคู่มือฉบับนี้ ชวนให้เราให้ความสนใจและตระหนักถึงการมีความเมตตากรุณาต่อสิ่งต่างๆ ในมิติด้านสิ่งแวดล้อมเราสามารถพิจารณาถึงการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติโดยถือว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย แม้แต่สิ่งมีชีวิตเล็กๆ อย่างหงส์นั้นต้องได้รับการปฏิบัติด้วย “ความเมตตากรุณา” ซึ่งอาจถือเป็นคุณค่าหลักที่ได้จากการฟังเรื่องเล่าเรื่องนี้ สามารถนำไปใช้กับการเรียนการสอนในโรงเรียน หรือสร้างการเรียนรู้ในสังคมจากแก่นของเรื่องเล่าเช่นนี้ได้

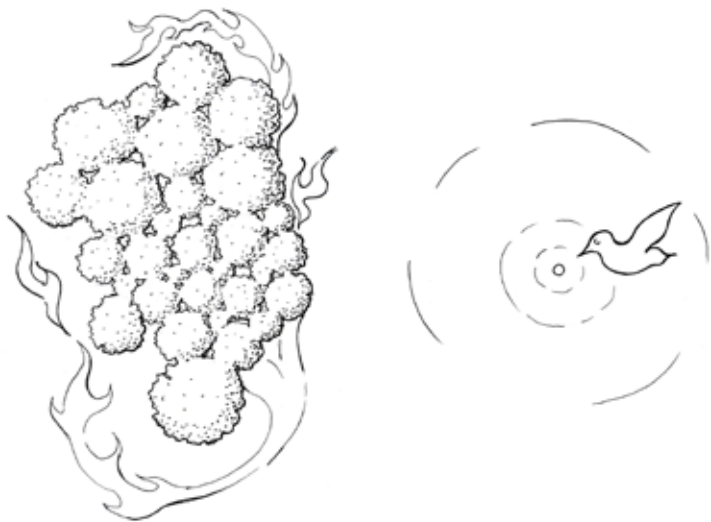

⁵ UNESCO. 2015. *Learning with intangible heritage for a sustainable future: Guidelines for educators in the Asia-Pacific region*. Paris: UNESCO, pp. 12-15; กระทรวงวัฒนธรรม มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม <http://ich.culture.go.th/index.php/th>

ตัวอย่างที่ 2 นิทานเรื่อง “น้ำหยดเดียว” ของชนเผ่าเกชัว (Quechua) จากเทือกเขาแอนดิสในละตินอเมริกา เรื่องมีอยู่ว่า

ครั้งหนึ่งได้เกิดไฟไหม้ป่าอย่างรุนแรง สัตว์น้อยใหญ่ แมลงมากมาย และนกนานาพรรณ เร่งอพยพหนีตาย แต่กลับมีนกฮัมมิงเบิร์ดตัวหนึ่งชื่อว่า “คูริคินดิ” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นแปลว่า “นกสีทอง” ที่ไม่ยอมหนีไป เจ้านกน้อยนี้บินกลับไปกลับมาระหว่างไฟป่าและหนองน้ำ เพื่อนำหยดน้ำจากปากเล็กจิ๋วของมันไปหยดลงบนกองไฟที่ละหยด เมื่อเหล่าสัตว์เห็นก็พากันหัวเราะเยาะใส่เจ้าคูริคินดิและเอ่ยถามว่า “เจ้าทำเช่นนั้นทำไมนะ” ... “ข้าเพียงทำในส่วนที่ข้าทำได้” คูริคินดิตอบ⁶

ในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและมีส่วนร่วมในการสร้างสังคมที่ยั่งยืนหลายครั้งอาจเกิดคำถามในใจว่า “เราจะเปลี่ยนอะไรได้ หรือได้เพียงน้อยนิดเท่านั้น” คำถามในใจนี้อาจทำให้เรารู้สึกไร้พลัง อายากยอมแพ้ และที่สุดก็ล้มเลิกความตั้งใจ แต่เรื่องเล่าของนกฮัมมิงเบิร์ด คูริคินดิ หรือเจ้านกสีทองนั้นช่วยเตือนใจเราว่า การลงมือปฏิบัติในสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ที่เราพอทำได้นั้นย่อมมีความหมาย การตระหนักเช่นนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาความ

⁶ Tsuji, Shin'ichi. 2005. *A hummingbird's drop of water: What I can do now*. Tokyo: Kobunsha, pp. 4-13.

สามารถใน “การคิดเชิงวิพากษ์” (critical thinking competency) อย่างไรก็ตามการเพียรพยายามทำสิ่งเล็กน้อย เพียงลำพังนั้นไม่อาจจะแก้ปัญหาใหญ่ๆ ได้ จึงทำให้ต้องคิดต่อไปอีกว่าแล้วเราต้องทำเช่นไร? ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สามารถเสริมจุดนี้ได้ด้วยการนำพาผู้เรียนสร้างเรื่องเล่าหรือเสริมต่อเรื่องที่ฟังมา ให้มาร่วมกันคิดต่อไปว่าพวกเราจะสามารถร่วมกันแก้ปัญหา หรือสร้างสังคมที่ยั่งยืนดีงามในท้องถิ่นของเราและโลกใบนี้ร่วมกันได้อย่างไร หรืออย่างน้อยที่สุดเราจะมีส่วนร่วมแบ่งเบาความยากลำบากของผู้ที่ประสบปัญหาอยู่ได้อย่างไร เป็นต้น

ในอีกด้านหนึ่ง จากนิทานของนกคูริคินดิ เป็นเรื่องเล่าที่เล่าถึงสัตว์ที่แสดงออกได้เหมือนมนุษย์ ซึ่งมักจะปรากฏในเรื่องเล่าพื้นบ้านทั่วไป เมื่อเราได้ยินเรื่องเล่าที่वानก ปลา แมลง ต้นไม้ ดอกไม้ แสดงออกได้เหมือนมนุษย์หรือสามารถสื่อสารกับมนุษย์ได้ อาจจะทำให้เราฉุกคิดในมิติเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งในโลกนี้ว่าเคยใกล้ชิดและสื่อสารได้เข้าใจกัน นอกจากนี้ ในหลายครั้งเรื่องเล่าพื้นบ้านยังเล่าถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตต่างๆ รอบตัวเราที่ผูกโยงเป็นเครือญาติเป็นเพื่อนเป็นมิตรเป็นตัวละครในเรื่อง เช่น หิน เหล็ก บ่อน้ำ พระอาทิตย์ ลม หรือสายรุ้ง นั้นย่อมเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวว่าพวกเขาสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นอย่างไรบ้าง

» 3. การใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นในกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

การนำเสนอปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันแม้จะมีการใช้ข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์หรือสถิติต่างๆ เข้ามามีส่วนสำคัญในการช่วยสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม แต่ความรู้เพียงอย่างเดียวก็อาจไม่พอที่จะโน้มน้าวใจให้ผู้คนในสังคมลุกขึ้นดำเนินชีวิตอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม หรือมีสำนึกในการปกป้องสิ่งแวดล้อมร่วมกัน เพราะพฤติกรรมของมนุษย์ไม่ได้ขึ้น

อยู่กับข้อเท็จจริง ตัวเลข หรือองค์ความรู้ภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในจิตใจของคนผู้นั้นว่าเขามีทัศนคติ กรอบศีลธรรม การให้คุณค่า ความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจต่อสรรพชีวิต ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมรอบตัวอย่างไร ในแง่นี้เอง การสื่อสารผ่านสื่อที่เป็นเรื่องเล่าประเภทนิทาน ตำนาน เรื่องเล่าท้องถิ่นต่างๆ สามารถช่วยจำลองประสบการณ์ และช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ หรือการเปลี่ยนแปลงในระดับเจตคติได้ ทั้งนี้เราอาจจะแยกแยะเหตุผลที่เรื่องเล่า

ท้องถิ่นสามารถมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ด้านสิ่งแวดล้อมภายในจิตใจของเราได้ด้วยเหตุผลดังนี้

1. เรื่องเล่าท้องถิ่นมักมีความเชื่อมโยงกับภูมิประเทศ (landscapes) หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งผู้เรียนมีความคุ้นเคยในวิถีชีวิตอยู่แล้ว เคยชื่นชมสิ่งแวดล้อมหรือภูมิทัศน์รอบข้างอยู่แล้วและเมื่อได้ฟังหรืออ่านซ้ำจากเรื่องราวที่ผู้อื่นเล่าให้ฟังก็อาจรู้สึกว่ามันสำคัญยิ่งขึ้นอีก

2. เรื่องเล่าท้องถิ่นมักเป็นเรื่องสนุกที่ฟังหรืออ่านเพลิน เรื่องที่ถูกเล่าต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหลายชั่วอายุคน เป็นเครื่องพิสูจน์ว่ามันเป็นสิ่งที่ชื่นชอบของคนในชุมชน ซึ่งนับเป็นกระบวนการคิดสรรโดยธรรมชาติระดับหนึ่ง เพราะเรื่องที่น่าเบื่อหรือไม่มีความหมายคงไม่ถูกเล่าต่อและเลือนหายไปไหนที่สุด

3. เรื่องเล่าท้องถิ่นมักแฝงกรอบการมองและทำความเข้าใจโลกรอบตัว เช่น การให้คุณค่า บทเรียน หรือคติธรรม (moral statements) อันเป็นแนวทางที่ผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ในหลายโอกาสที่ชีวิตอาจตกอยู่ในสถานการณ์ที่เราต้องทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวหรือต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดหรือกระบวนทัศน์ในการใช้ชีวิต

เรื่องเล่าท้องถิ่นในกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น มีรูปแบบและวิธีที่ทำได้หลากหลาย จึงไม่ควรอย่างยิ่งที่จะจำกัดเฉพาะการให้ผู้เรียนนั่งฟังหรืออ่านเรื่องราวที่ผู้สอนคัดสรรมาให้เท่านั้น สำหรับในคู่มือเล่มนี้ เราต้องการนำเสนอวิธีหรือกระบวนการอีกอย่างหนึ่งซึ่งพยายามให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ นั่นคือการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนไปเยี่ยมเยือนชุมชนของตัวเอง เพื่อกระตุ้นให้พวกเขาได้ฟังและเก็บบันทึกเรื่องเล่า (ข้อมูล) โดยตรงจากผู้เฒ่าผู้แก่และผู้คนที่หลากหลายในท้องถิ่น (ดูตัวอย่างเรื่องเล่าท้องถิ่นในบทที่ 3) การเรียนรู้โดยกิจกรรมที่มีการปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนโดยตรงเช่นนี้ อาจช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบริบทต่างๆ ที่ทำให้คนในชุมชนรวมถึงบรรพบุรุษของพวกเขา ที่ได้ช่วยกันทำนุบำรุงรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและสร้างสรรค์สังคมที่ยั่งยืนมาจนถึงรุ่นของพวกเขาในปัจจุบัน กิจกรรมเช่นนี้จะเอื้อให้ผู้เรียนพัฒนา “ความสามารถในการคิดเชิงระบบ” (systems thinking competency) นอกจากนี้ การฟังเรื่องเล่าจากสมาชิกชุมชนที่หลากหลาย (ทั้งผู้หญิง ผู้ชาย คนหนุ่มสาว ผู้เฒ่าผู้แก่) อาจทำให้ผู้เรียนได้ฟังการเล่าถึงสิ่งเดียวกัน เช่น เหตุการณ์สำคัญในชุมชน ภูมิประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ จากเนื้อเรื่องหรือรายละเอียดเนื้อหาที่มีความแตกต่างกัน เพราะผู้เล่าแต่ละคนล้วนมีมุมมอง ประสบการณ์ และการตีความต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่ต่างกันไป

“ การเรียนรู้โดยกิจกรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กับ
สมาชิกชุมชนโดยตรง อาจช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบริบทต่างๆ
ที่ทำให้คนในชุมชนรวมถึงบรรพบุรุษของพวกเขาช่วยกันทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อม
และสร้างสรรค์สังคมที่ยั่งยืนมาจนถึงรุ่นของพวกเขาในปัจจุบัน ”

ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงความหลากหลายซับซ้อนของโลกและสังคมมนุษย์ อันมีความขัดแย้ง
แตกต่างเป็นองค์ประกอบหนึ่ง การเรียนรู้เช่นนี้ถือเป็นการเสริมสร้างทักษะ “การคิดเชิงระบบ”
(systems thinking) ให้กับผู้เรียน และท้ายที่สุด การที่ผู้เรียนได้เรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น
ของตัวเอง อาจสามารถช่วยให้พวกเขาพัฒนาความสามารถในการตระหนักรู้ถึงตัวตน (self-
awareness competency) ซึ่งหมายถึงการรู้หรือคิดได้ว่าพวกเขามีบทบาทหน้าที่อย่างไรใน
สังคมท้องถิ่นที่พวกเขาอาศัยอยู่ ในขณะเดียวกันที่พวกเขาก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกด้วย

» 4. วัตถุประสงค์ของคู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น

“คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น” ฉบับนี้จัดทำขึ้นสำหรับกลุ่ม
เป้าหมายคือนักการศึกษา หรือครู ที่สนใจจะใช้เรื่องเล่าจากชุมชนท้องถิ่นเป็นเครื่องมือประกอบ
การเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในโรงเรียนประจำท้องถิ่นต่างๆ ทั้งนี้ได้
อาศัยประสบการณ์จากการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการหลายครั้งกับนักเรียนโรงเรียนระดับชั้นประถม
ศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น ในชุมชนหลายแห่งในประเทศไทย เพื่อทดลองใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น
ในการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษากับเด็กๆ อันนำมาสู่การจัดทำคู่มือฉบับนี้ เพื่อนำเสนอหนึ่งในวิธีการ
หรือกระบวนการที่ผู้สอนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการกระตุ้นให้ผู้เรียนออกไปเยี่ยมเยือนชุมชน
เพื่อค้นหาผู้เล่าเรื่องที่ดี ค้นหาเรื่องเล่าที่ดี เก็บบันทึกเรื่องเล่าและแปลงเป็นวัตถุดิบและสื่อเพื่อ
การเรียนรู้ ทั้งในห้องเรียนและในกระบวนการศึกษารูปแบบอื่นๆ โดยที่ในคู่มือฉบับนี้ได้แบ่งการ
นำเสนอเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วนคือ

บทนำ

เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงแนวคิดสากลเรื่อง “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” หรือ ESD และ “ความสามารถด้านความยั่งยืน” หรือ sustainability competencies เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการทำความเข้าใจว่าเหตุใดเรื่องเล่าท้องถิ่นจึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสิ่งแวดล้อม

บทที่ 2

ในบทนี้จะลงรายละเอียดถึงขั้นตอนและคำแนะนำในเชิงกระบวนการ การจัดให้ผู้เรียนลงไปเก็บข้อมูล (เรื่องเล่า) ในชุมชน แล้วนำเรื่องเล่าปากเปล่าที่บันทึกมาแปลงเป็นสมุดภาพ ซึ่งในส่วนนี้สามารถชมกระบวนการจัดกิจกรรมได้จาก ภาพยนตร์วิดีโอสั้น (<https://www.youtube.com/watch?v=EDZPwUPeipQ&feature=youtu.be>) ซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่บันทึกจากการจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการสองครั้ง สำหรับนักเรียน 1 ครั้ง และสำหรับครู 1 ครั้ง เป็นตัวอย่างการจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าของท้องถิ่น เพื่อผู้จัดกระบวนการศึกษาสามารถนำไปใช้ได้

บทที่ 3

นำเสนอตัวอย่างเรื่องเล่าสั้นๆ 6 เรื่องจากกระบวนการเก็บเรื่องเล่าในชุมชนของเด็กๆ ในโรงเรียนที่ผ่าน ขั้นตอนการปรับประโยคหรือถ้อยคำเพียงเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะสมกับการนำเสนอในรูปแบบสมุดภาพ

“สมุดภาพเรื่องเล่าท้องถิ่น” เป็นผลผลิตจากกระบวนการทั้งหมดที่นำเสนอในคู่มือนี้ และสามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบประกอบการเรียนการสอนในสาระความรู้ต่างๆ ต่อไป หรือเก็บรวบรวมไว้ในห้องสมุดของโรงเรียนเพื่อให้นักเรียนทุกคนมาอ่านได้ ทั้งนี้ สำหรับตัวอย่างเรื่องเล่าทั้ง 6 เรื่องในบทที่สามของคู่มือฉบับนี้ จะมีการวิเคราะห์เนื้อหาของแต่ละเรื่องทั้งท้าย โดยหวังว่าตัวอย่างแนวทางการวิเคราะห์เนื้อหาเหล่านี้ จะช่วยให้ผู้สอนพัฒนาแนวทางในการนำเรื่องเล่าไปใช้ในการสอนในชั้นเรียน หรือจัดกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ เช่น อาจถามผู้เรียนว่าสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการอ่านเรื่องเล่าเหล่านี้คืออะไรในแง่ ข้อมูล คุณค่า บทเรียน เป็นต้น และอาจให้ผู้เรียนได้แบ่งปันและเปรียบเทียบความเห็นหรือปฏิกิริยาที่แตกต่างของแต่ละคนต่อเรื่องเล่าเหล่านั้น

เนื้อหาของคู่มือฉบับนี้ไม่รวมถึงขั้นตอนหรือวิธีการผนวกรวมเรื่องเล่าท้องถิ่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการเรียนการสอน และไม่ครอบคลุมการประเมินประสิทธิผลของการใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นในการศึกษาสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามองค์การร่วมมือทางการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมระหว่างประเทศ หรือ ยูเนสโก มีเอกสารเผยแพร่⁷ เกี่ยวกับแนวทางในการสร้างหลักสูตรการศึกษาจากการเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible Cultural Heritage หรือ ICH) เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน โดยถือว่าเรื่องเล่าท้องถิ่นที่กล่าวถึงในคู่มือเหล่านี้เป็นมรดกวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมประเภทหนึ่ง และเอกสารดังกล่าวอธิบายขั้นตอนที่ละเอียดมากขึ้นที่ท่านที่สนใจสามารถสืบค้นได้

⁷ UNESCO. 2015., pp. 44-53, 69-86.

บทที่ 2

เชื่อมชุมชนกับ ห้องเรียนเข้าหากัน

Linking the community with the classroom

บทที่ 2

เชื่อมชุมชนกับห้องเรียนเข้าหากัน

(Linking the community with the classroom)

ในกระบวนการดำเนินกิจกรรมของโครงการเรื่องเล่าของผู้คน ร่วมกับโรงเรียนต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557-2561 ที่ผ่านมานั้นมีกระบวนการเชื่อมโยงชุมชนในมิติทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม นิเวศวิทยา และสิ่งแวดล้อมโดยมีขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมดังนี้

» 1. การเตรียมการ: ค้นหาเรื่องเล่าและผู้เล่าที่ดีในชุมชนของเรา

(Preparation: Finding good stories and story-tellers in our community)

ก่อนจัดกิจกรรมพาผู้เรียนลงไปเยี่ยมเยือนชุมชนควรจะมีการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับชุมชนว่าผู้เรียนคิดว่าตัวเองมีความรู้สิ่งใดเกี่ยวกับชุมชนบ้าง และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันว่าอะไรคือสิ่งที่น่าสนใจและน่าค้นหาหรือน่าเรียนรู้มากที่สุดในชุมชนโดยเฉพาะในเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือความคิด ความเชื่อ วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง ผลการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอาจจะมีการระบุถึงแม่น้ำ, ป่าไม้, พืชพันธุ์ ฯลฯ ในกรณีกิจกรรมเรื่องเล่าท้องถิ่นที่โรงเรียนบ้านห้วยกอกหนองเค็ม อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนครนั้นได้เน้นในเรื่องเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติในกลุ่มชาติพันธุ์ไท่ (หรือ ไทโยล) เพราะที่นั่นประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาไท่ ส่วนในกิจกรรมเรื่องเล่าท้องถิ่นที่โรงเรียนบ้านท่าสะอาด อำเภอเขาคา จังหวัดบึงกาฬ ได้เน้นในเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมการผลิตเกลือ เพราะชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีความเป็นมาในฐานะชุมชนแหล่งผลิตเกลือขนาดเล็กในบ่อเกลือโบราณกลางแม่น้ำสงคราม ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ตลอดสายน้ำ ดังนั้นหากในชุมชนนั้นๆ มีเรื่องราวความเป็นมาที่สำคัญเด่นชัด เราสามารถเลือกเก็บเรื่องที่มีแก่นเรื่องหลักเพียงประเด็นเดียวเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการเรียนรู้ประเด็นนั้นๆ หรืออาจจะเลือกเก็บเรื่องเล่าที่หลากหลายจากผู้คนหลายกลุ่มเพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ที่หลากหลายของคนในชุมชน แล้วแต่ว่าการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมกิจกรรมหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องมีความต้องการอย่างไร

1.1 การค้นหาเรื่องเล่าที่ดี

หลังจากแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับชุมชนแล้วควรตกลงกันให้แน่ใจว่าอะไรคือ “เรื่องเล่าที่ดี” ที่เหมาะสำหรับใช้กับการสร้างกระบวนการเรียนการสอน ในที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องเล่าที่ดีสำหรับการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา หรือเรื่องเล่าที่มีความเชื่อมโยงกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งมักอธิบายที่มาว่าเหตุใดชุมชนนี้จึงตั้งขึ้นและเจริญรุ่งเรืองสืบมา ที่มาของชื่อชุมชน, ความเป็นมาของสถานที่ตั้ง หรือแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ ประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในชุมชน ความศักดิ์สิทธิ์ ข้อห้ามต่างๆ เกี่ยวกับการใช้หรือการดูแลรักษาแหล่งทรัพยากรเหล่านั้น เช่น แม่น้ำ, หนองน้ำ, ป่าไม้, ภูเขา, พืช, สัตว์ ฯลฯ เรื่องเล่าเหล่านี้นับเป็นเรื่องเล่าที่ดีสำหรับกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาเพราะผู้เรียนหรือคนในชุมชนคุ้นเคย

กับสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นอย่างดี การได้เรียนรู้เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ความเป็นมา หรือความศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็จะสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มากขึ้นเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้นทำให้เขาเห็นหรือมีประสบการณ์ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นมากยิ่งขึ้นเรื่องเล่าเหล่านั้นอาจจะสั้นหรือยาวก็ไม่ใช่ว่าหากเรื่องเล่าเหล่านั้นเป็นเรื่องที่สนุกสนานดึงดูดความสนใจ แต่ในการนำไปใช้จริงสำหรับการเรียนการสอนเรื่องเล่าที่ไม่ยาวนานและมีเอกภาพนั้นเหมาะสมกว่า ในเรื่องเล่าของชุมชนแต่ละเรื่องเรามักจะพบคุณค่า

ทางศีลธรรมที่แทรกอยู่ในนั้น เช่น เรื่องหงส์บาดเจ็บ ที่ยกมาแสดงในตอนต้นของคู่มือนี้มีแก่นความคิดทางศีลธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ ความเมตตากรุณาต่อสิ่งต่างๆ นอกจากนี้เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ง่ายๆ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่จัดว่าเป็นเรื่องดีสำหรับการนำไปจัดกระบวนการเรียนรู้

1.2 ผู้เล่าเรื่องที่ดี

ผู้เล่าเรื่องที่ดี ก็เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งสำหรับการเรียนรู้ไม่ใช่เพียงเรื่องที่ดีเท่านั้น เพราะผู้เล่าเรื่องที่ดีจะสามารถมีกลวิธี หรือเทคนิคการเล่าที่ดีเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ฟัง ให้อารมณ์ความรู้สึกตามเรื่องที่เล่า หรือสามารถอธิบายคุณค่าของเรื่องที่เล่าได้ นักเล่าเรื่องที่ดีนั้น เป็นได้ทั้งชายและหญิง คนเฒ่าคนแก่ หรือคนหนุ่มสาว

คนเล่าเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอาจจะไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่มีชื่อเสียงมีหน้ามีตาในชุมชน แต่ควรเป็นคนที่มีชีวิตและประสบการณ์ หรือประกอบอาชีพที่พึ่งพาสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้จากประสบการณ์การเข้าไปในชุมชนหลายครั้งพบว่า คนที่ทำมาหากินเหล่านี้ อาจจะยังไม่ชินไม่คุ้นเคยกับกิจกรรม จึงควรมีการไปเยี่ยมเยียนสร้างความคุ้นเคยก่อนที่จะพาผู้เรียนไปฟังเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของเขา และเพื่อจะได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อคนในชุมชน การเดินทางไปฟังเรื่องเล่าในชุมชนก็เป็นโอกาสที่ดีในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและ

สิ่งแวดล้อมในชุมชนมากกว่าการนั่งฟังเรื่องเล่าในห้องเรียน นอกจากนี้บรรยากาศในชุมชนก็จะสามารถสร้างจินตนาการและความรู้สึกใกล้ชิดกับเรื่องที่ฟังได้มากกว่า ผู้เล่าเรื่องก็อาจจะรู้สึกผ่อนคลายเป็นธรรมชาติได้มากกว่า กิจกรรมเล่าและฟังเรื่องเล่าจึงควรจัดอยู่ในสถานที่จริง เช่น เล่าเกี่ยวกับป่าก็เล่าในป่า หรือไต่ต้นไม้ใหญ่ อาจจะเป็นบ้านของผู้เล่าเอง หรืออาจจะเป็น

“คนเล่าเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม
อาจจะไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่มีชื่อเสียงมีหน้ามีตาในชุมชน
แต่ควรเป็นคนที่มีชีวิตและประสบการณ์ หรือประกอบอาชีพ
ที่พึ่งพาสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ”

ศาลากลางบ้าน ซึ่งจะต้องเป็นที่ที่สงบเงียบกว้างขวางพอสำหรับผู้เรียน ได้นั่งอย่างผ่อนคลายและมีพื้นที่สำหรับจดบันทึกเรื่องเล่าได้อย่างสะดวก

นอกจากนี้เรายังต้องการสถานที่สำหรับทำกิจกรรมปฏิบัติการเกี่ยวกับเรื่องเล่าหลังจากเก็บบันทึกเรื่องเล่ามาแล้ว ซึ่งควรเป็นพื้นที่ที่กว้างขวางพอสำหรับกิจกรรมการเคลื่อนไหว เช่น การเดิน การเล่นเกมส์ การวาดภาพ การทำกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ทั้งนี้การจัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับการจัดกิจกรรม เช่น กระดาษสีสัน และขนาดต่างๆ, ปากกาหลากสี, ดินสอ และอุปกรณ์การเรียนการสอนอื่นๆ ให้พร้อม ก็จะช่วยทำให้กิจกรรมดำเนินไปอย่างราบรื่น

» 2. การดำเนินกิจกรรมเรื่องเล่าท้องถิ่น

ในคู่มือนี้จะขอยกตัวอย่างขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและห้องเรียนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา จากประสบการณ์การจัดกิจกรรมการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าของผู้คนกับกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาแต่ละครั้งซึ่งใช้เวลาครั้งละ 3 วันดังนี้

การเรียนรู้วันแรก

1) การปฐมนิเทศ หรือการแนะนำกิจกรรม (Orientation)

การปฐมนิเทศเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เตรียมความพร้อมก่อนลงไปฟังเรื่องเล่าในชุมชน โดยเน้นเตรียมความพร้อม 2 ด้านได้แก่

- 1.1 ด้านความรู้สึกหรือกิจกรรมสันตนาการ (Ice-breaking) เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมรู้สึกผ่อนคลาย สร้างความคุ้นเคยและความตื่นตัวระดับกระแฉะตลอดเวลา
- 1.2 ด้านการเสริมสร้างทักษะและแนะนำเครื่องมือในการเก็บข้อมูลชุมชน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสามารถบันทึก รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องเล่าในชุมชนมาถ่ายทอดสู่สาธารณะหรือนำมาจัดการเรียนรู้ต่อไป

กิจกรรมสันตนาการ (Ice-breaking)

กิจกรรมสันตนาการเป็นกิจกรรมที่สร้างความคุ้นเคยกัน และยังเป็นการเล่นกลุ่มเรียนรู้เบื้องต้นว่ามีความพร้อมที่จะทำกิจกรรมข้างหน้าน้อยแค่ไหน ลักษณะกิจกรรมที่นำมาใช้ในช่วงนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นกิจกรรมลักษณะฐานกาย (การเคลื่อนไหวร่างกาย) หรือการทำกิจกรรมอื่นๆ อยู่กับตัวเองและใคร่ครวญความรู้สึกในขณะนั้น รวมถึงการเน้นสร้างความสัมพันธ์

ตัวอย่างกิจกรรมสันตนาการ

» กิจกรรมแนะนำตัว

• วัตถุประสงค์กิจกรรม :

เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รู้จัก คู่กันเคยกันมากขึ้นและเพื่อประเมินความคาดหวัง ตลอดจนความสนใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

• สารสำคัญ :

กิจกรรมแนะนำตัวเป็นกิจกรรมสำหรับการเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้ของผู้ร่วมกิจกรรม โดยการนั่งสงบใจระยะเวลาสั้นๆ สำนึกความคิด ความรู้สึกของตัวเองในช่วงขณะนั้น จากนั้นให้แต่ละคนแนะนำตัวเองต่อกลุ่ม โดยการบอกข้อมูลส่วนตัว เช่น ชื่อ, สังกัดโรงเรียน, ชั้น (ในกรณีเป็นนักเรียน) เป็นต้น เพื่อให้ทุกคนในกลุ่มได้รู้จักกันและเข้าใจกันเบื้องต้น

• ผู้ร่วมกิจกรรม : 30-40 คน (โดยประมาณ)

• การจัดสถานที่สำหรับดำเนินกิจกรรม :

จัดห้องแบบไม่เป็นทางการ โดยทุกคนนั่งล้อมวงกับพื้นแต่อาจมีเก้าอี้สำหรับผู้สูงอายุที่ไม่เหมาะแก่การนั่งพื้น นอกจากนี้ ขนาดของห้องควรมีพื้นที่เพียงพอต่อการนั่งห่างกันคนละประมาณ 1 ช่วงแขน ภายในห้องควรมีความเงียบไม่ถูกรบกวนจากภายนอก เพื่อเอื้อต่อการใช้เสียงและการรับฟัง

• ระยะเวลา : ประมาณ 40-60 นาที (ขึ้นอยู่กับจำนวนผู้เข้าร่วม)

• ตารางเวลาการทำกิจกรรม :

กิจกรรม	เวลา (โดยประมาณ)
• ผู้นำกิจกรรมเกริ่นนำ	2-5 นาที
• นั่งสงบใจ (ภาวนาสั้น)	5-10 นาที
• ผู้นำกิจกรรมและผู้เข้าร่วมแนะนำตัว	30-40 นาที

• ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม :

1. ผู้นำกิจกรรมเกริ่นนำและเชิญให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมนั่งสงบใจ ผ่อนคลาย สำรวจความรู้สึกของตนในช่วงชีวิตปัจจุบันและสำรวจความรู้สึก / ความพร้อมต่อการอบรม
2. ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ผู้นำกิจกรรม แนะนำตัวเองต่อกลุ่ม โดยบอกชื่อจริง ชื่อเล่น ชั้น (ถ้าเป็นครู/ผู้ใหญ่ สามารถบอกข้อมูลการทำงานได้ด้วย)

» เกมลมเพ – ลมพัด

• วัตถุประสงค์ :

เพื่อสร้างความสัมพันธ์ เน้นความคล่องแคล่ว ว่องไว ฝึกสมองและประสาทให้ว่องไว สร้างความคุ้นเคยสนุกสนาน

- จำนวนผู้เล่น : ไม่จำกัดจำนวน / ไม่ต้องใช้อุปกรณ์ใดๆ
- ส่วนสถานที่ : ควรจะเป็นห้องโล่งหรือสนามกลางแจ้ง
- ระยะเวลา : เล่นได้ไม่จำกัดเวลา ขึ้นอยู่กับความสนุกสนานและเป้าหมายของผู้นำเกม
- ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม :

- 1) ผู้นำกิจกรรมจะอธิบายเกมให้ฟังโดยละเอียด โดยจะเริ่มต้นพูดเสียงดัง ว่า “ลมเพ ลมพัด” ให้ผู้เข้าร่วมถามกลับมาพร้อมกันว่า “พัดอะไร”

2) หลังจากนั้นผู้นำกิจกรรมจะสั่งต่อว่า “พัตคนที่.....(แล้วแต่จะสั่งเพื่อจำแนกประเภทหรือหมวดหมู่ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม” เช่น พัตคนที่เรียนอยู่ชั้น ป. 2 ใครที่รู้ตัวเองว่าอยู่ชั้น ป.2 ก็ให้วิ่งสลับที่ โดยให้วิ่งไปอยู่ฝั่งตรงข้าม (อย่างรวดเร็ว) เปลี่ยนคำสั่งลักษณะนี้ไปเรื่อยๆ ในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมอาจจะใช้คำสั่งที่มีมิติสิ่งแวดล้อม เช่น พัตคนใส่เสื้อสีเขียว พัตคนที่ปลูกต้นไม้แล้วในเดือนนี้ พัตคนที่ไม่รับถุงพลาสติกจากร้านค้า เป็นต้น

3) ผู้นำกิจกรรม ถามอีกว่า “ลมเพลมพัด” ผู้เข้าร่วมถามกลับมาอีกว่า “พัดอะไร” พัตคนที่ใส่ตุ้มหู, พัตคนที่ใส่เสื้อยืด, พัตคนที่ใส่เสื้อแขนยาว, พัตคนสวย, พัตคนหล่อ, พัตผู้ชาย, พัตผู้หญิง ฯลฯ ขึ้นอยู่กับผู้นำกิจกรรม ซึ่งสามารถคิดคำสั่งที่ให้ความรู้และมีมิติสิ่งแวดล้อม ถ้าอยากให้เกมสนุกอาจจะมีการแข่งขันหรือมีกติกาจับคนเข้าส่วนคนที่เข้าในแต่ละรอบจะได้ทำอะไรขึ้นอยู่กัผู้นำกิจกรรม

ทั้งสองกิจกรรมที่ยกตัวอย่างไปนั้นเป็นแค่ส่วนหนึ่งของกิจกรรมหรือเกมละลายพฤติกรรมที่มีมากมายหลากหลายที่นำมาใช้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากความเคร่งขรึม สงวนท่าที ไม่กล้าแสดงออก มาเป็นยิ้มแย้ม กล้าแสดงออก เปิดใจร่วมกัน สร้างสรรค์บรรยากาศให้ทุกคนรู้จักกัน ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน พอละลายพฤติกรรมผู้เข้าร่วมเสร็จแล้ว ผู้จัดสามารถชี้แจงขั้นตอนวิธีการดำเนินกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทราบเบื้องต้นร่วมกันได้อีกด้วย

» เกมไปจ่ายตลาด

• วัตถุประสงค์ :

1. เพื่อสร้างความสนุกสนาน ความคุ้นเคย แบบเบาๆ
2. เพื่อนำเข้ากิจกรรมสำรวจข้อมูล การฝึกจำแนกข้อมูลแบบง่ายๆ ก่อนทำกิจกรรมสำรวจหรือจัดการข้อมูลต่างๆ

(ในกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาหรือการเก็บข้อมูลในชุมชนท้องถิ่น กิจกรรมไปจ่ายตลาดถูกออกแบบให้เป็นกิจกรรมนำเข้า เพื่อสำรวจความรู้หรือข้อมูลพื้นฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ชื่อและชนิดของปลา, ชื่อของผักพื้นบ้าน หรือ เติชชนิดต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เป็นต้น)

• วิธีการเล่น :

- 1) ให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมนั่งล้อมเป็นวงกลม
- 2) ให้มีคนทำหน้าที่เป็นผู้นำเล่นเกม 1 คน คนนำเล่นจะเป็นคนพูดขึ้นมา ว่า “จะไปจ่ายตลาด”
- 3) ให้คนที่นั่งล้อมวงถามกลับมาพร้อมกัน ว่า “ไปซื้ออะไร?”
- 4) ให้คนนำเล่นตอบว่า “จะไปซื้อ.....” สิ่งที่จะไปซื้อในที่นี้จะต้องเป็นหัวข้อเรื่องกว้างๆ ที่ผู้เล่นสามารถคิดหาสิ่งที่จะไปซื้อได้หลากหลาย เช่น ไปซื้อผัก, ไปซื้อผลไม้, ไปซื้อปลา, ไปซื้อสัตว์เลี้ยง เป็นต้น
- 5) หลังจากผู้นำเล่นบอกหัวข้อสิ่งที่จะไปซื้อแล้ว ให้ทุกคนนึกสิ่งนั้นไว้ในใจ เช่น จะไปซื้อผัก ก็ให้ผู้ที่นั่งล้อมวงคิดชื่อผักคนละ 1 ชนิด พอคิดได้แล้วให้หันไปบอกคนข้างๆ (ด้านขวา) เพื่อเป็นพยานว่าแต่ละคนได้คิดชื่อไว้แล้ว

6) ขั้นตอนต่อไป พอทุกคนคิดซื้อสิ่งที่จะไปซื้อได้แล้ว ให้คนนำเอ่ยชื่อชนิดของสิ่งที่ จะมาทีละชนิด ให้ครอบคลุมและหลากหลายที่สุด (ดังนั้น คุณสมบัติของผู้นำเกมนี้ จะต้องเป็นคนที่มีข้อมูลพื้นฐานหรือรู้จักชื่อ ประเภทองค์ประกอบของหัวข้อเรื่อง (Topic) เป็นอย่างดี เช่น ถ้าจะไปซื้อผัก คนนำก็ต้องรู้จักชื่อผักหลากหลายชนิด เป็นต้น

7) หลังจากนั้น ผู้เล่นที่นั่งในวงต้องรอฟังว่า คนนำจะเอ่ยชื่ออะไรออกมา ถ้าตรงกับที่ ตัวเองเลือกไว้ ให้ออกมาเดินต่อหลังคนนำเล่น จำนวนคนจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามรายชื่อ ที่ผู้นำเกมเอ่ยถึง

8) สุดท้าย คนนำเล่น จะตะโกน ว่า “ตลาดวาย” ให้ทุกคนที่ออกมาต่อหลังรับวิ่งกลับ ไปนั่งที่ว่างให้เร็วที่สุด คนไหนเข้าไปนั่งช้า ก็จะถูกให้มาเป็นคนนำเล่น ต่อไป

หมายเหตุ : คุณสมบัติของเกมนี้ นอกจากวัตถุประสงค์การเรียนรู้ที่ว่าไปข้างต้นแล้ว ยังช่วยฝึกการกล้าแสดงออกและฝึกไหวพริบในการคิดหาประเด็นหรือหัวข้อที่จะมาพาคคนอื่น เล่นอีกด้วย

2) กิจกรรมเสริมทักษะและแนะนำเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

ในการดำเนินกิจกรรมเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและห้องเรียนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา จาก ประสบการณ์การจัดกิจกรรมการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าชุมชน ขั้นตอนสำคัญคือการลงไป เก็บรวบรวม เรื่องราวที่เป็นเรื่องเล่าในชุมชน นิทานพื้นบ้านต่างๆ จากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล และสถานที่ เป็นต้น ซึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ว่านั้นจำเป็นต้องอาศัยทักษะที่จำเป็น เช่น ทักษะการฟัง, การซักถาม, การบันทึก (ด้วยการเขียนหรือการวาดภาพ), การทำแผนที่ เป็นต้น

ตัวอย่างกิจกรรมเสริมทักษะและเครื่องมือ

» เกมศิลปะ 25 ช่อง

วัตถุประสงค์ :

- 1) เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำงานศิลปะและเชื่อมโยงสู่การเรียนรู้
- 2) เพื่อปูพื้นฐานการเก็บข้อมูลด้วยการบันทึก ทั้งเป็นภาพและการเขียน

อุปกรณ์ : กระดาษ เอ 4 , ปากกาสี, หรือดินสอ, แผ่นรองวาดหรือ สมุดบันทึก

ขั้นตอนการเล่นเกม :

ผู้นำกิจกรรมให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรม พับกระดาษ (A4) ให้ได้ จำนวน 25 ช่องและชวนเชิญ ให้ทั้งความสวยและความเหมือนออกไป เน้นภาพที่เราวาดสามารถสื่อสารได้ อย่างน้อยอันดับแรก เพื่อสื่อสารกับตัวเองได้ จากนั้นก็ได้เวลาลงมือวาด โดยผู้นำกิจกรรมจะเป็นคนให้เงื่อนไขและ ให้โจทย์

เงื่อนไข : คือ วาดอย่างรวดเร็ว (โจทย์แต่ละข้อให้เวลาอย่างมาก 5 วินาที)

ตัวอย่างโจทย์ :

- วาดจากสิ่งที่ใกล้ตัว เช่น ปากกา หมวก สมุดบันทึก แว่นตา แก้วน้ำ
- วาดจากสิ่งที่ไกลตัว เช่น ต้นไม้ ดอกไม้ กอไฟ ก้อนเมฆ พระอาทิตย์
- วาดจากความทรงจำ เช่น คน (ดารา) ญาติๆ ภูเขาลูก น้ำตก แม่น้ำป่า สะพาน
- วาดจากจินตนาการ เช่น นางฟ้า เทวดา ผี นรก สวรรค์
- วาดเชิงสัญลักษณ์ เช่น สันติภาพ ความดี ความรัก ความชั่วร้าย ความสามัคคี

วาดเสร็จให้เขียนชื่อตัวเองไว้ที่กระดาษแล้วส่งให้เพื่อนข้างๆ ช่วยตรวจ (กรณีนี้เป็นวงกลม นับเพื่อนยื่นให้เพื่อนคนที่สาม)

สรุปกิจกรรม :

ผู้นำกิจกรรมชวนพูดคุยถึงความรู้สึกจากการวาดรูปและเชื่อมโยงไปสู่เนื้อหาเรื่อง การบันทึกข้อมูลเป็นภาพ กิจกรรมนี้เมื่อทำบ่อยๆ จะทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความมั่นใจมากขึ้น

» กิจกรรมวาดแผนที่ชุมชน

วัตถุประสงค์ :

- 1) เพื่อฝึกทักษะการสังเกต การเก็บข้อมูลผ่านการเห็นสิ่งรอบตัว
- 2) เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

การเตรียมการเพื่อจัดกิจกรรม :

- 1) เตรียมข้อมูลพื้นฐานของชุมชน : ในกิจกรรมนี้เน้นศึกษาเรื่องเล่าท้องถิ่นและวิถีชีวิต การหาอยู่หากินของคนในชุมชน เชื่อมโยงกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ข้อมูลที่จำเป็นคือการเตรียมข้อมูลทางกายภาพต่างๆ ไป (ที่ตั้งชุมชน แหล่งน้ำ ป่าและบุคคล/ผู้รู้ในชุมชน เป็นต้น)
- 2) เตรียมชุมชน : การสร้างการมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น วางแผน เป็นที่ปรึกษาและให้ข้อมูลแก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจนกระทั่งประเมินการทำงานร่วมกัน เพื่อชุมชนจะได้มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรม

อุปกรณ์ : กระดาษ เอ 4 , ปากกาสี, หรือดินสอ, แผ่นรองวาด หรือ สมุดบันทึก

ขั้นตอนการจัดกิจกรรม :

- 1) เริ่มจากแบ่งกลุ่ม (Grouping) สำหรับลงพื้นที่หมู่บ้าน (กรณีเด็กนักเรียนควรมีครูและคนในชุมชนเป็นพี่เลี้ยง)
- 2) ผู้นำกิจกรรมให้แต่ละกลุ่มนิทบทวนและจินตนาการถึงสภาพพื้นที่ของชุมชนตนเองว่ามีสภาพเป็นอย่างไรบ้าง? มีอะไรอยู่ตรงไหน เช่น มีแม่น้ำ มีป่าชุมชน มีสถานที่ต่างๆ เช่น วัด โรงเรียน บ้านเรือน กระจายอยู่กันอย่างไร?
- 3) จากนั้นให้เด็กแต่ละกลุ่มวาดภาพชุมชนออกมาเป็นแผนที่อย่างง่ายๆ โดยแบ่งออกเป็นส่วนๆ ตามคุ้มบ้าน (หรือถ้ามีหลายหมู่บ้านใช้เป็นหมู่เลยก็ได้) โดยมีพี่เลี้ยง (ครูและชุมชน) เป็นคนคอยให้คำแนะนำ
- 4) จากนั้นให้เอาแผนที่อย่างง่ายมาต่อกันเป็นภาพใหญ่กลายเป็นแผนที่ทั้งหมู่บ้าน ฝึมือการวาดของเด็กๆ และพ่อแม่พี่น้องในชุมชน แต่แผนที่นี้ยังไม่สมบูรณ์ จะสมบูรณ์ได้ต้องผ่านกิจกรรมสำรวจชุมชนและลงไปฟังเรื่องเล่าในชุมชนจริงๆ

การเรียนรู้วันที่สอง

» 1. การลงไปฟังเรื่องเล่าในชุมชน

เป็นการนำผู้เรียนเข้าไปหาคนเล่าเรื่องในชุมชน การจัดหรือพูดคุยสร้างบรรยากาศและความใกล้ชิดกับคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนกับผู้เรียน คือ หัวใจสำคัญของกิจกรรม ให้เด็กมีแววตาของการเรียนรู้กระจำในและมีความสุขสนุกสนานเป็นกันเองระหว่างคุณครู ผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นต้น

ขั้นตอนการจัดกิจกรรม :

- 1) ดำเนินการออกสำรวจ โดยมีครูและชุมชนเป็นพี่เลี้ยง โดยมีโจทย์ที่เป็นเป้าหมายในการเรียนรู้ดังนี้
 - ทำแผนที่ให้สมบูรณ์
 - ประวัติผู้ให้ข้อมูล
 - เรื่องเล่าชุมชน

2) ขณะเดินไปเข้าหมู่บ้านให้วาดแผนที่ไปด้วย (ตำแหน่งผู้รู้, สถานที่, ป่าชุมชน เป็นต้น) โดยให้ใช้วิธีวาดภาพสิ่งที่เห็นด้วยตาขณะที่เดินสำรวจ เช่น มีต้นไม้ชนิดไหนบ้าง/ อยู่จุดไหน (ถ้าทราบชื่อให้เขียนชื่อลงไปด้วย) มีสิ่งปลูกสร้าง มีแม่น้ำ และอื่นๆ (ลักษณะเป็นแผนที่เดินดิน)

3) เดินไปถึงแหล่งข้อมูล (ผู้รู้/ผู้เฒ่า-ผู้แก่) แนะนำตัวและภารกิจในการมาและตั้งคำถามถึงสิ่งที่อยากจะให้แหล่งข้อมูล (ผู้รู้/ผู้เฒ่า-ผู้แก่)เล่าให้ฟังและถามลงรายละเอียดเป็นระยะ จนได้ข้อมูลตามที่ต้องการ

- 4) หลังจากสำรวจข้อมูลเสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มสรุปข้อมูลร่วมกัน และนำข้อมูลที่ได้ไปเติมในแผนที่ชุมชนอันเดิม ที่ทำไว้ตั้งแต่ตอนเช้า โดยการวาดภาพเพิ่มเข้าไปให้แผนที่สมบูรณ์มากขึ้น
- 5) และเขียนรวบรวม เรียบเรียงข้อมูล 2 ส่วน ได้แก่ ประวัติผู้ให้ข้อมูลและเรื่องเล่าที่ได้รับฟังมา
- 6) สุดท้ายเป็นการนำเสนอแผนที่ ประวัติผู้ให้ข้อมูลและแบบร่างเรื่องเล่าที่ได้รับฟังมาต่อสมาชิกกลุ่มอื่นๆ

» 2. การจัดทำหนังสือบันทึกเรื่องเล่าโดยการเขียนและวาดภาพประกอบ

วัตถุประสงค์ : เพื่อนำข้อมูลเรื่องเล่าชุมชนที่รวบรวมไว้จัดทำเป็นหนังสืออย่างง่าย

อุปกรณ์ : กระดาษวาดภาพ 100 ปอนด์, ปากกา หรือดินสอ, สีชอล์ก, สีไม้

ขั้นตอนการนำเข้าสู่กิจกรรม :

- 1) เริ่มจากให้แต่ละกลุ่มนั่งพูดคุยสรุปเรื่องราวและเนื้อหาเรื่องเล่าที่ได้รับฟังมาของแต่ละกลุ่ม
- 2) ให้สมาชิกในกลุ่มแบ่งบทบาทการทำงาน เช่น แผนกวาดภาพ, แผนกเขียนเรื่องเล่า เป็นต้น
- 3) การตรวจสอบความถูกต้อง แก่ไข แบ่งประโยค วรรคตอน ตามหลักภาษาไทย โดยผู้สอนหรืออำนวยการกิจกรรม จะมีบทบาทช่วยตรวจสอบกับผู้เรียนอย่างใกล้ชิด โดยต้องระบุชื่อ อายุ อาชีพ หรือประวัติย่อของผู้เล่าเรื่อง และสมาชิกของกลุ่มผู้เรียนที่ร่วมกันจัดทำหนังสือบันทึกเรื่องเล่าเหล่านั้นๆ ด้วย
- 4) ออกแบบหนังสือทำมือบันทึกเรื่องเล่า โดยตกแต่งเรื่องที่ร่างไว้ที่ละย่อหน้าสั้นๆ ให้ได้ใจความเดียว แล้วนำใจความแต่ละส่วนย่อยเขียนลงไปในหนึ่งหน้ากระดาษ พร้อมทั้งตรวจสอบตัวสะกดและความถูกต้องต่างๆ เพื่อนำไปเขียนและวาดภาพประกอบเพื่อบันทึกเรื่องที่เล่า โดยให้ผู้เรียนแบ่งงานกันทำ เช่น คนเขียนเรื่องแต่ละหน้า, คนวาดภาพแต่ละหน้า, คนระบายสี โดยพยายามให้สมาชิกในแต่ละกลุ่มมีบทบาทมีส่วนร่วมรับผิดชอบตามความถนัดของตน โดยมีกำหนดเวลาให้แล้วเสร็จ
- 5) ในกรณีที่เป็นเรื่องเล่าของกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะ อาจจะมีการเขียนเป็นภาษาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น หรือมีการจัดแปลเป็นภาษาอังกฤษ ด้วยก็ได้

การเรียนรู้วันที่สาม

» 1. กิจกรรมสรุปการเรียนรู้และนำเสนอผลงาน

วัตถุประสงค์ :

- 1) เพื่อผู้เข้าร่วมกิจกรรม ใช้ข้อมูลในการวิเคราะห์เชื่อมโยงเรื่องสิ่งแวดล้อมในชุมชน และจัดทำข้อเสนออย่างมีส่วนร่วม
- 2) เพื่อเกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้และได้แนวทางในการพัฒนาแหล่งทรัพยากร สิ่งแวดล้อมและภูมิปัญญาในชุมชนและเชื่อมโยงสู่การเรียนรู้กิจกรรมอื่นๆ ต่อไป

ผู้ร่วมกิจกรรม : 30-40 คน (โดยประมาณ)

อุปกรณ์ที่จำเป็น : กระดาษขาว กระดานบอร์ด กระดาษชาร์ต สีชอล์ก สีเมจิก บัตรคำ

ระยะเวลา : 3 – 4 ชั่วโมง

ตารางกิจกรรม :

กิจกรรม	เวลา (โดยประมาณ)
• ผู้นำกิจกรรมเกริ่นนำและชี้แจงวัตถุประสงค์	10 นาที
• นำเสนอผลการสำรวจข้อมูล	20-30 นาที
• ดำเนินกิจกรรม ตั้งคำถาม	10 นาที
• แบ่งกลุ่มย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งที่อยากเห็นและแผนงาน / กิจกรรมที่จะทำ	30 นาที
• ประเมินความต้องการของคนในชุมชนในการจัดทำแผนงาน และกิจกรรม	30 นาที
• แลกเปลี่ยนกับกลุ่มเป้าหมายในการจัดทำแผนงานและกิจกรรม	30 นาที
• สรุปภาพรวม	20 นาที

ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม :

- 1) ผู้นำกิจกรรมเกริ่นนำและชี้แจงและทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมา
- 2) กลุ่มเรียนรู้นำเสนอหนังสือทำมือและเรื่องเล่าของตนต่อกลุ่มใหญ่และเปิดโอกาสให้เพื่อนในกลุ่มใหญ่ให้ความคิดเห็นเสนอแนะ
- 3) แบ่งกลุ่มย่อย กลุ่มละประมาณ 7-8 คน เพื่อระดมความคิดเห็นในประเด็นคำถาม
 - เราเห็นอะไรจากเรื่องเล่าในแต่ละกลุ่ม
 - เรื่องเล่า/นิทานท้องถิ่น นำไปเรียนรู้เรื่องอะไรได้บ้าง
 - เราสามารถนำข้อมูลเรื่องเล่า/นิทานท้องถิ่น นำไปออกแบบการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาได้อย่างไร

4) ให้แต่ละกลุ่มทดลองออกแบบการเรียนรู้จากข้อมูลเรื่องเล่าสู่กิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน

5) นำเสนอโครงการหรือกิจกรรมเรียนรู้ของแต่ละกลุ่ม และเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเพิ่มเติมจากกลุ่มอื่นๆ

» 2. ประเมินผลการเรียนรู้

กิจกรรมและการจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องเล่าท้องถิ่นเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อมศึกษา สิ่งหนึ่งที่สำคัญจะขาดเสียมิได้ นั่นคือการประเมินผลการเรียนรู้ หรืออาจจะเรียกว่ากระบวนการถอดบทเรียนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้เรียนจะมีโอกาสได้สะท้อนการเรียนรู้ในแต่ละครั้งผ่านกระบวนการโดยการตั้งคำถาม ทำให้เกิดการสนทนาหรือการเขียนบันทึกการเรียนรู้ ผู้เรียนที่มีข้อจำกัดเรื่องการเขียนอาจจะใช้การวาดภาพหรือการสนทนาพูดคุยเป็นหลัก การประเมินผลขึ้นอยู่กับกรอบการเรียนรู้ในแต่ละครั้ง ทั้งนี้ในระหว่างการทำกิจกรรมอาจจะมีการบันทึกภาพ หรือวิดีโอ เพื่อนำมาตัดต่อสั้นๆ เพื่อสรุปกิจกรรมในวันสุดท้ายอีกทางหนึ่งด้วย

แนวทางการตั้งคำถามเพื่อประเมินผลการเรียนรู้

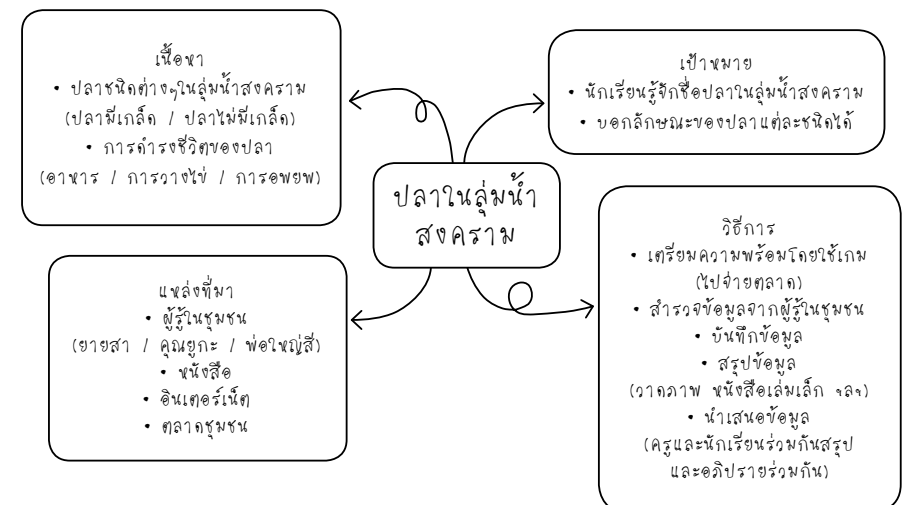
- 1) หลังจากเสร็จสิ้นการเข้าร่วมกิจกรรมแล้วผู้เข้าร่วมรู้สึกอย่างไร ?
- 2) ในการทำกิจกรรมครั้งนี้ ผู้เรียนคิดว่า บทเรียนสำคัญๆ ที่ผู้เรียนได้คืออะไร ?
- 3) เราจะมีแนวทางในการจัดการกับปัญหา (เช่น เรื่องป่า, เรื่องน้ำ, เรื่องปลา) ร่วมกันได้อย่างไร

» 3. ข้อเสนอแนะ ตัวอย่างกิจกรรมการเรียนรู้ต่อเนื่องจากคณะครูในท้องถิ่น

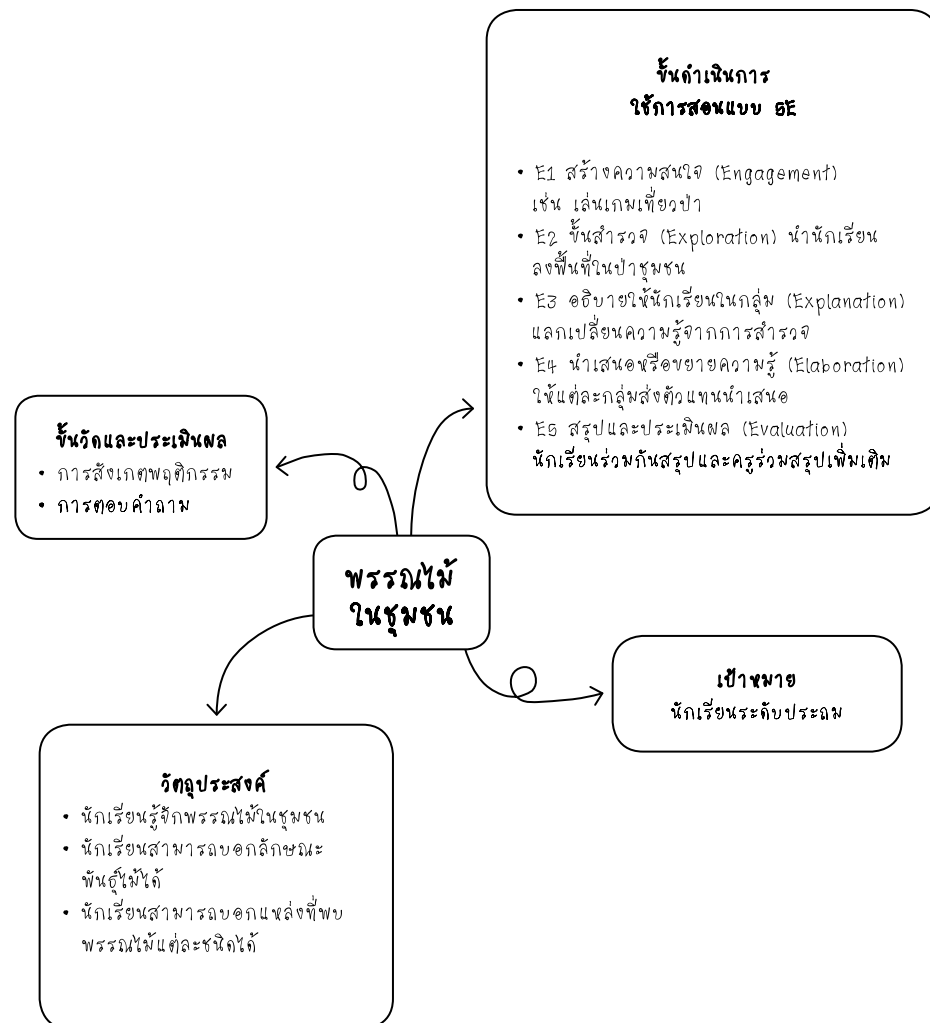
3.1) กิจกรรมพันธุ์ปลาในแม่น้ำสงคราม

จากเรื่องเล่าที่ไปฟังจากชุมชนท่าสะอาดซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสงครามพบว่าผู้เล่าสะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์และหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำสงคราม และหนองน้ำธรรมชาติต่างๆ คณะครูที่เข้าร่วมกิจกรรมจึงได้นำเรื่องนี้ไปคิดต่อว่าจะนำไปจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร รายละเอียดดังแผนภาพ

3.2) กิจกรรมพันธุ์ไม้ในชุมชน

เนื่องจากการลงไปเก็บเรื่องเล่าในชุมชนมีชาวบ้านเล่าถึงระบบนิเวศป่าไม้ที่ซับซ้อนในชุมชน ได้แก่ ป่าโคก ป่าดง คุย (พื้นที่เนินสูงริมฝั่งแม่น้ำ) ป่าบุงป่าทาม ซึ่งมีพืชพรรณไม้ที่หลากหลายมาก คณะครูจึงได้เสนอแนะกิจกรรมเพื่อนำไปจัดการเรียนการสอน โดยกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ขั้นตอนดำเนินการ การวัดและประเมินผลไว้อย่างละเอียดดังแผนภาพ

» 4. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าในโรงเรียน (How to use stories in school)

ข้อเสนอแนะเหล่านี้เป็นเพียงแนวทางที่จะนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสาระการเรียนรู้ที่เหมาะสมของแต่ละโรงเรียน หรือแต่ละท้องถิ่นต่อไป โดยกิจกรรมเหล่านี้อาจจะจัดหลังการเก็บเรื่องเล่าของผู้คนในชุมชนแล้ว โดยสามารถแบ่งตามระดับในการนำไปใช้ได้ดังนี้

1) ระดับการสร้างเสริมศักยภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน ระดับนี้เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมทักษะของผู้เรียน ดังนี้

1.1 หนังสือทำมือเรื่องเล่าท้องถิ่น สามารถนำไปไว้ในห้องสมุดเพื่อให้เด็กๆ กลุ่มอื่นเข้ามาอ่านได้ รวมถึงแขกที่มาเยือน หรืออาจทำสำเนากลับไปให้ชุมชนหรือผู้เล่าเรื่องนั้นๆ ที่บ้านให้เขาเหล่านั้นมีส่วนร่วมให้ความคิดเห็นหรือแก้ไขข้อมูลก็ได้

1.2 อาจจะจัดให้มีการจัดทำบัญชีอิเล็กทรอนิกส์ สำหรับการเข้าถึงออนไลน์ทางเว็บเพจหรือเฟสบุ๊ค หรือห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ (ถ้ามี) โดยอาจจะร่วมกับองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานการศึกษาท้องถิ่นจัดการเผยแพร่ต่อไป

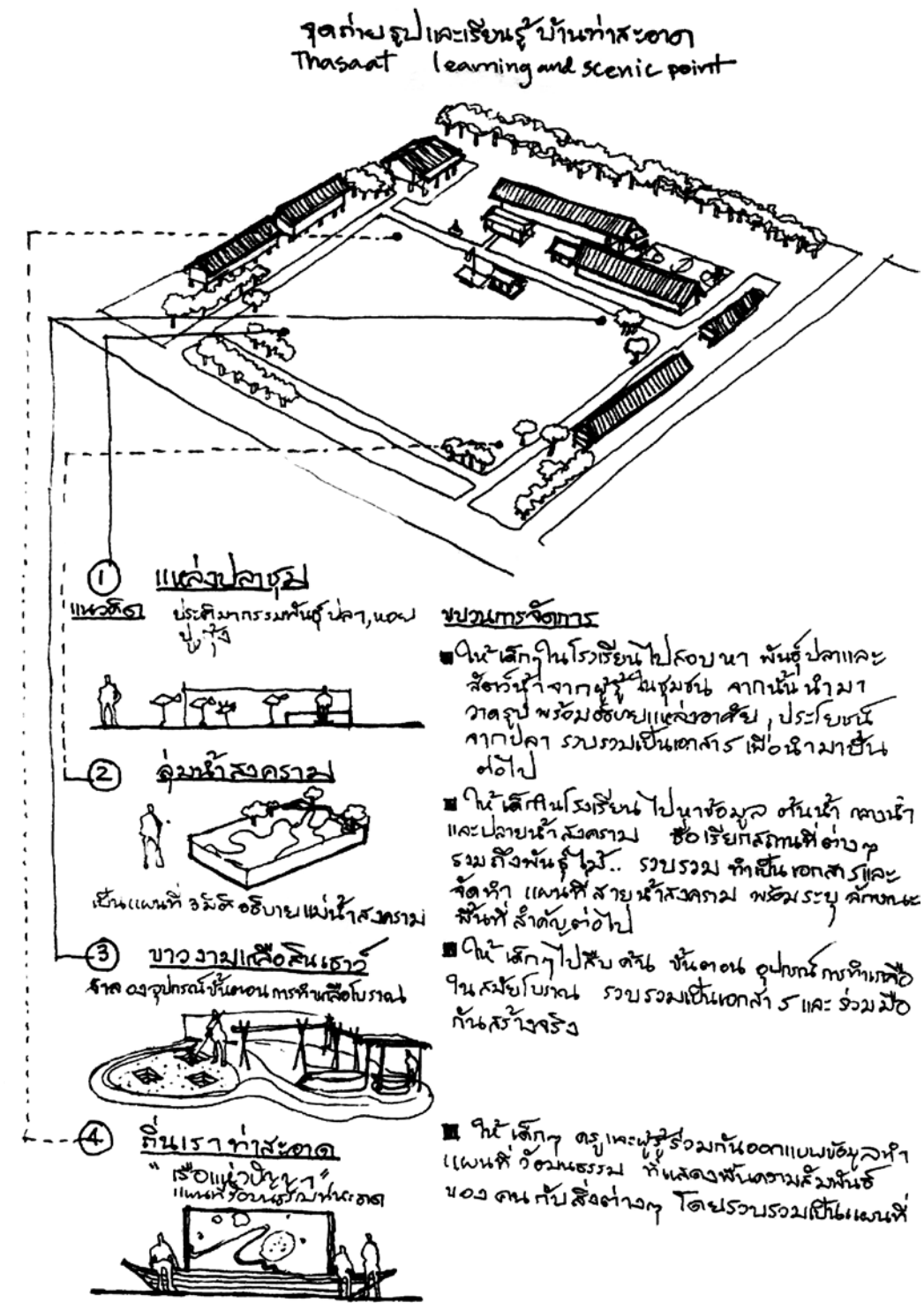
1.3 การจัดกิจกรรมในห้องเรียนระดับการใช้ภาษา เช่น กิจกรรมการเรียนการสอนด้านภาษา, การใบ้คำ หรือการทบทวนความจำ เป็นต้น

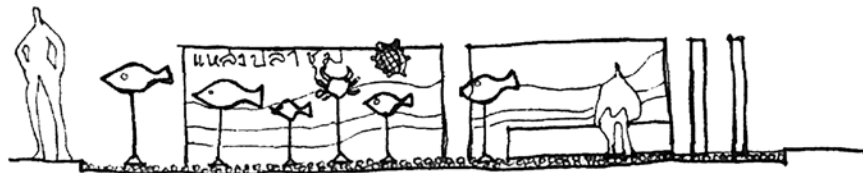
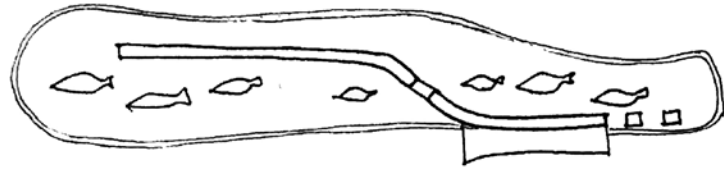
1.4 กิจกรรมทบทวนเนื้อหา เช่น การนำเนื้อหาไปจัดแสดงบทบาทสมมติ (Role play), หรือกิจกรรมส่งเสริมจินตนาการให้เด็กๆ ต่อเติมเรื่องเล่าในแบบฉบับของตนเอง (Alternative story: What happens afterwards) หรือให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมสร้างสรรค์เรื่องเล่าทางสิ่งแวดล้อมของตัวเอง (Write you own environmental story) หรือการแสดงละคร หรือหุ่นละครกระดาษ (Paper drama) เป็นต้น

2) โรงเรียนจัดทำปฏิทินการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน สามารถสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ โดยออกแบบปฏิทินการเรียนการสอนตลอดปีของโรงเรียนเพื่อเชื่อมโยงสาระการเรียนรู้ หรือสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง เช่น กิจกรรมจำลองภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน (Community Ecology and Cultural landscape) เช่น นำเรื่องเล่าทางสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาในชุมชนมาต่อเติมจัดทำแผนที่ หรือแบบจำลองนิเวศชุมชนในโรงเรียน เช่น ที่บ้านท่าสะอาดมีคำขวัญในชุมชนว่า “แหล่งปลาชุม ลุ่มน้ำสงคราม ชาวงามเกลือสินเฮว๋ ถิ่นเราท่าสะอาด” สามารถนำไปต่อกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนและชุมชนได้มาร่วมสร้างพื้นที่จำลองทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนร่วมกัน โดยมีขั้นตอนดังแผนภาพด้านล่างนี้

3) การพัฒนาความรู้ที่กว้างขวางขึ้น เช่น การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์บ่อเกลือ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรกับความรู้เรื่องระบบการไหลของน้ำ หรือการขึ้นลงของน้ำตามฤดูกาลซึ่งสอดคล้องกับฤดูกาลการผลิตเกลือ หรือการเชื่อมโยงความรู้ทางธรณีวิทยาแหล่งเกลือใต้ดินกับบ่อเกลือในชุมชน ดังแผนภาพจำลอง แหล่งเกลือบ่อหัวแฮดและลักษณะทางธรณีวิทยา ด้านล่างนี้

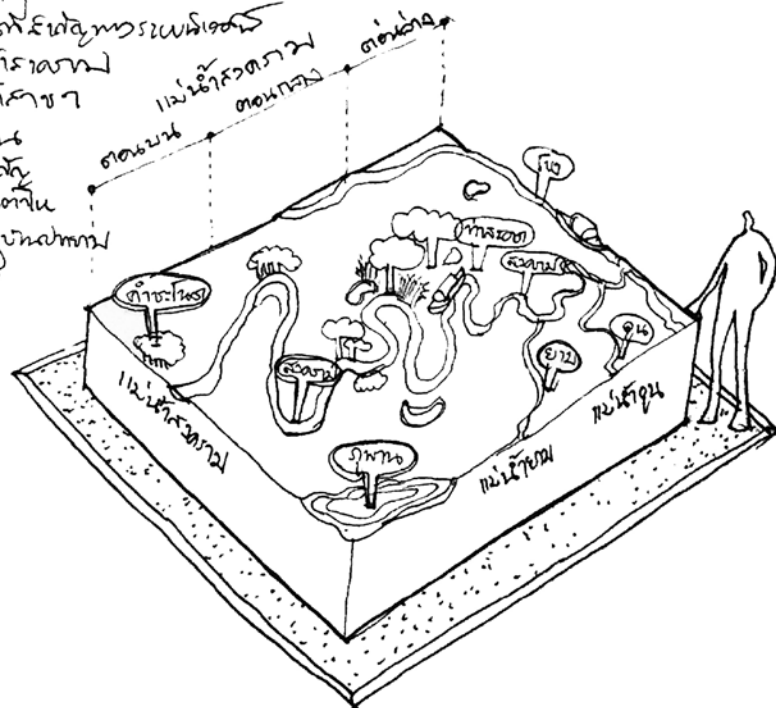

① แล่ปลาชุม

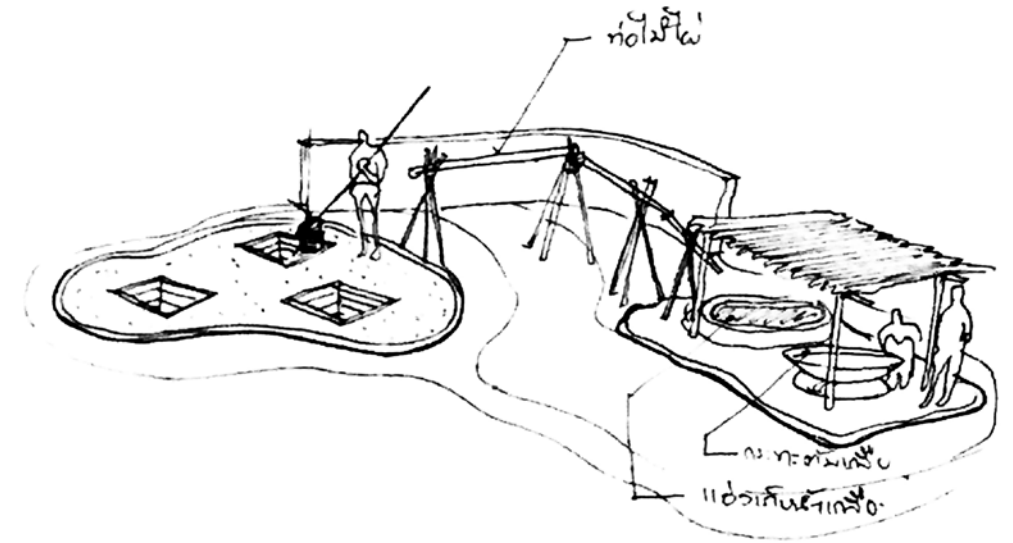
② ลุ่มน้ำสงคราม

แหล่งน้ำที่มีปลาชุม
พบปลาหลากหลาย
โดยเฉพาะปลา
- ปลาน้ำจืด
- ปลาน้ำเค็ม
เช่น ปลาน้ำจืด
ปลาน้ำเค็ม, ปลาน้ำจืด
ปลาน้ำเค็ม

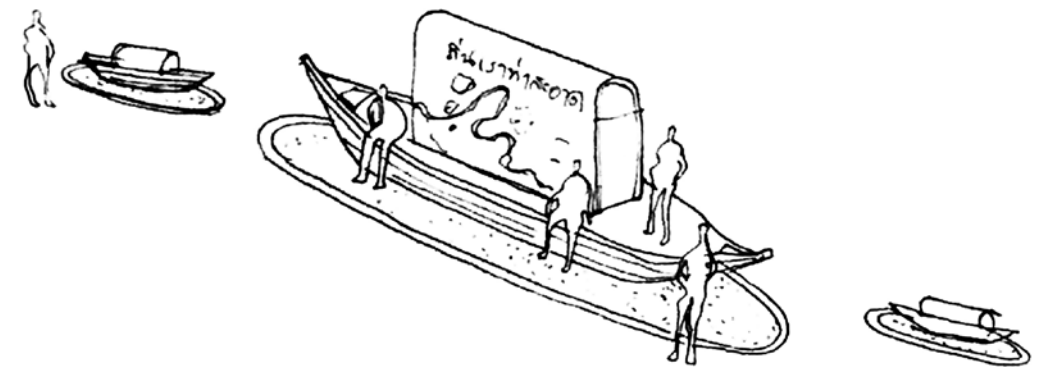

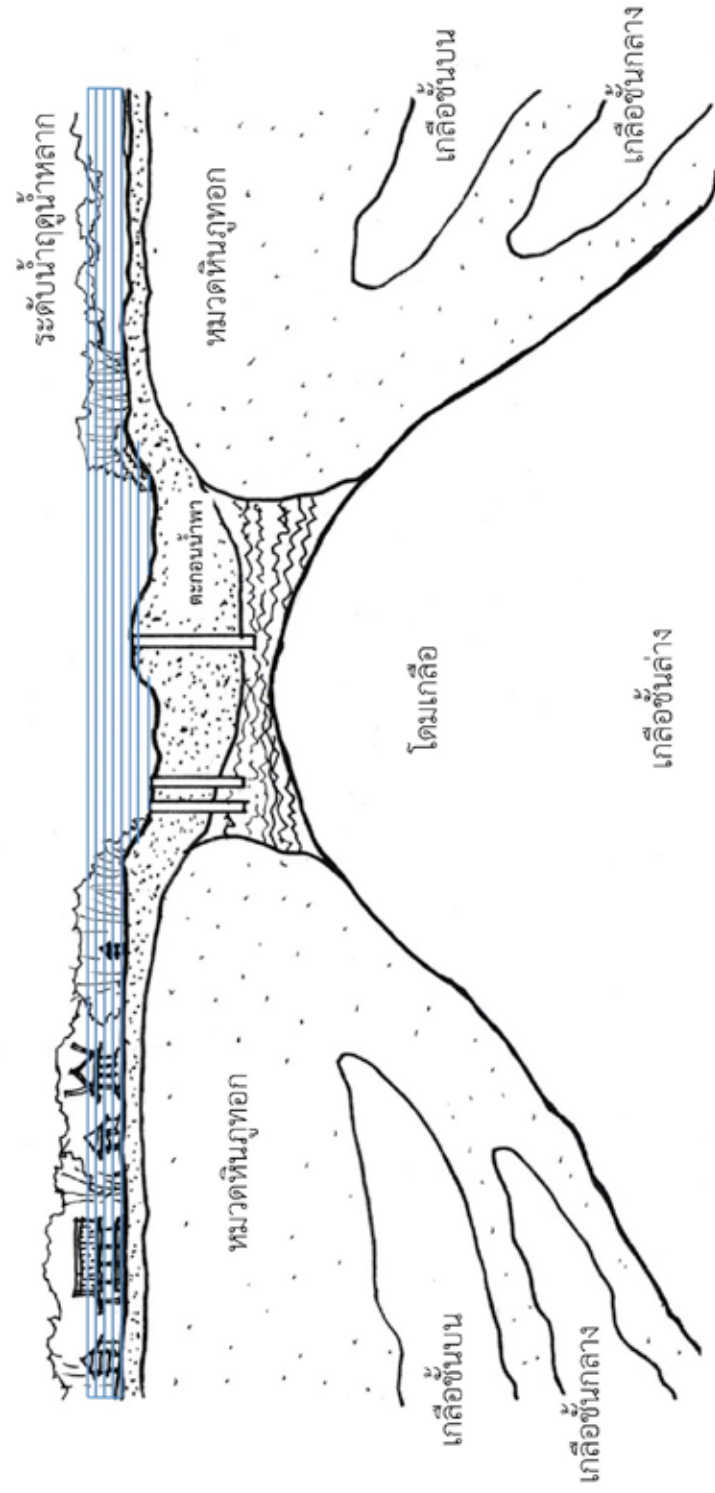
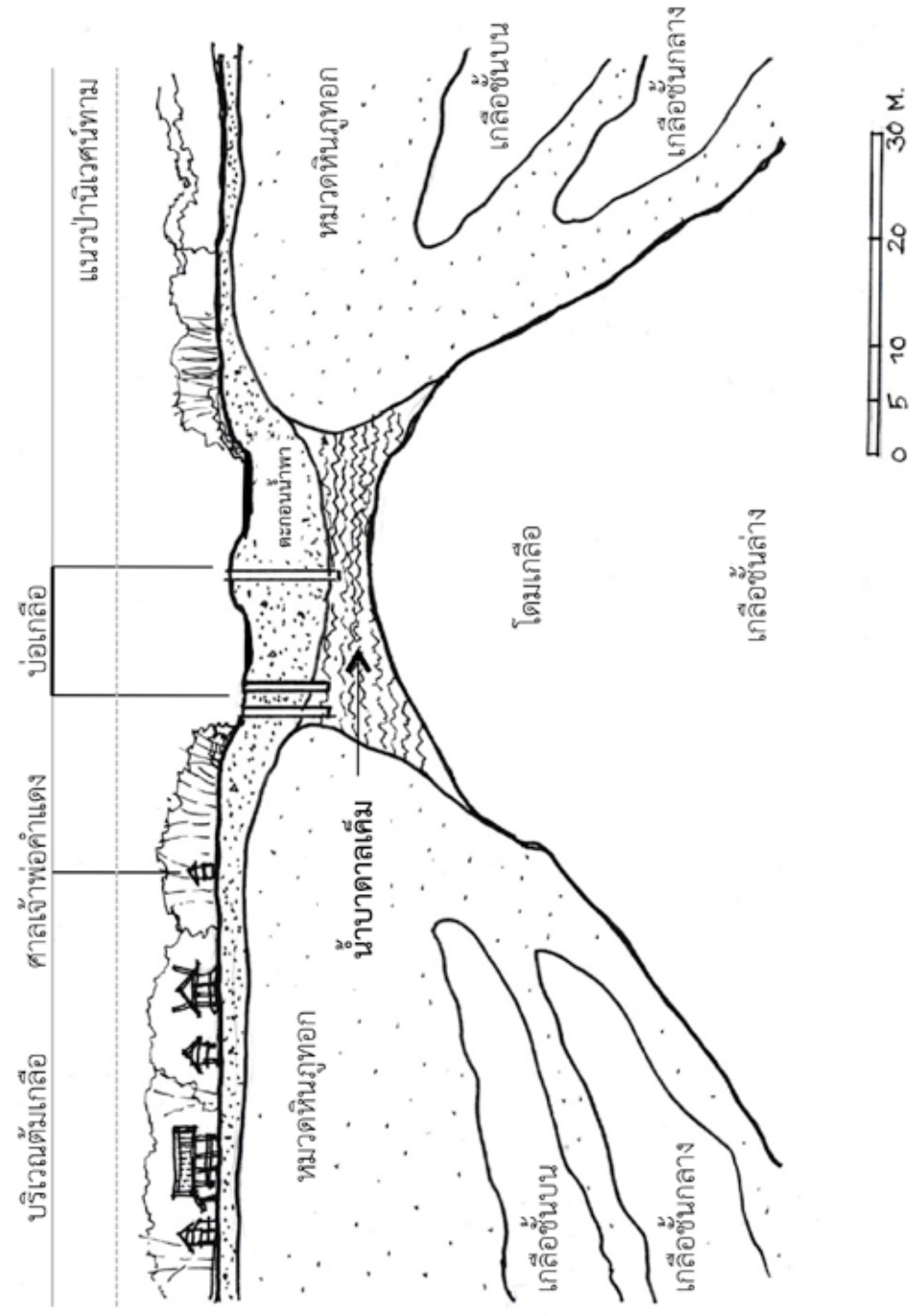
③ ทางมาเกลือสินเธาว์

ทางมาเกลือสินเธาว์

④ ถิ่นเราทำสะอาด

ลายเส้นแสดงรูปตัดขวางผ่านบ่อเกลือหัวแ่ดกับสภาพแวดล้อมในฤดูน้ำหลาก-น้ำลดของแม่ฮ่องคราม
 ภาพนี้เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาปริญญาตรีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีศิลปากร
 เรื่องสภาพแวดล้อมและสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมเกลืออีสาน
 (ที่มา: แนวคิดทางธรณีวิทยา ปกรณ์ สุวานิช, ลายเส้น อมฤต หมาวตทอง, 2560.)

บทที่ 3

ตัวอย่าง

เรื่องเล่าท้องถิ่น

บทที่ 3

ตัวอย่างเรื่องเล่าท้องถิ่น

เรื่องเล่าทั้ง 6 เรื่องที่คัดมานี้เป็นผลผลิตของการจัดกิจกรรมรวบรวมเรื่องเล่าท้องถิ่น โดยเด็กนักเรียนชั้นประถมโรงเรียนบ้านห้วยกอกหนองเค็ม ตำบลโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2560 และโรงเรียนบ้านท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2560 ซึ่งคัดเลือกมานำเสนอไว้ในนี้เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับผู้จัดการศึกษาในการคัดเลือกและเรียบเรียงเรื่องเล่าท้องถิ่น ทั้งนี้ ท้ายเรื่องเล่าแต่ละเรื่องมีการวิเคราะห์เนื้อหาของเรื่องนั้นๆ ในมุมสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนด้วยกรอบแนวคิดเรื่อง “ความสามารถด้านความยั่งยืน” (sustainability competencies) ของยูเนสโก (รายละเอียดในบทนำ และ ภาคผนวก ก.) อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์นี้เป็นเพียงตัวอย่างแนวทางหรือมุมมองที่เป็นไปได้ทางหนึ่งจากการวิเคราะห์ของผู้จัดทำคู่มือฉบับนี้ โดยที่เด็กๆ คุณครู ผู้ปกครอง หรือสมาชิกชุมชน อาจมีมุมมองหรือการตีความที่แตกต่างไปต่อเรื่องเล่าแต่ละเรื่อง ซึ่งการตีความที่ต่างกันนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่ควรนำมาพูดคุยเพื่อเรียนรู้ถึงการเคารพความเห็นที่แตกต่าง

» พญางูขาว

ในห้วยปะขาว แหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้อาบน้ำ ไร่ดผักและทำนา มีความเชื่อกันว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ มีคนเคยเห็นงูขาวอาศัยอยู่ในลำห้วย คอยปกป้องรักษา ดูแลห้วยน้ำปะขาว และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน มีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้น หากปีไหนจะมีฝนตกหนักจนมีน้ำท่วมในหมู่บ้าน จะมีเสียงดังมาจากห้วยปะขาวที่งูใหญ่อาศัยอยู่ เสียงที่ชาวบ้านได้ยิน จะเหมือนเสียงน้ำไหลกระทบกันอย่างแรง จนได้ยินทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจะรู้ว่า ปีนั้นน้ำจะมากจนเอ่อล้นเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะเตรียมตัวรับมือกับน้ำที่จะมา บางปีจะมีชาวบ้านเห็นขอนไม้ไหลมาตามน้ำในห้วยปะขาว และได้ยินเสียงดังเหมือนฆ้อง ดังออกมาจากขอนไม้ก้องๆ แสดงว่าเป็นการเตือนชาวบ้านว่าจะมีน้ำมากจนท่วมในปีนั้น

นอกจากนี้ ในหมู่บ้านยังมีประเพณีการนับถือ “ผีปู่ตา” ซึ่งจะมีการกราบไหว้ร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ในวัน 3 ค่ำ เดือน 3 และจะมีชาวบ้านมากกราบไหว้ทุก 8 ค่ำและ 15 ค่ำ ของทุกเดือน สืบต่อกันมา จนชาวบ้านรวมตัวกันไปทำศาลเจ้าหลังเล็กๆ ไว้บนเนินดินที่มีคนเคยเห็นว่ามีถ้ำอยู่ในเนินดิน ศาลเจ้าที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้นได้เรียกว่า “ดอนปู่ตา”

ติตุมปะขาว (สำนวนภาษาไท)

ติตุมปะขาว ปันบอนอะเนีย วีสอิดเตอะ อิมเปยอะร้อจะน้อจะนอยตะตะลิ่ง อะไลปาย มีเนวซักซิดแอตติกี มีละกวยเกยฮิมกะแซ่ญกลอกปุดแอต ติตุมกีเนวบันพริกชาแตะตูปะขาว รักชาอะเนียวีสกี มี เนวบันตางัด ปายเค้นกะมอเมาะอิมมีเมียกัรจันเตอะลึบ วีสอันกามีชะเนียง อันทรางเงือฮ แต่ตุมกี ชะเนียง อะไลแซ่ล กาวีชาแมะ ชะเนียง แตะอะ ฮอย อะ ตีร โจ๊ะ ปีย ตุม จัน อะเนียง วีสแซ่ชอง ญี่ ญู นะ เจ้อ อะเนีย วีสกาดังปายแตะอะลีส้ม ลังกะมอ อะเนียวีสกาสีม ปริงอะสวาง เลยแปอะตังแตะอะเจ้อกา เชื่องชะเนียง อีชาแมะกว้างตังปริงอล่วนกี เค้น ชาโน เนว ปายอีกะมอกี แตะอะลึบ ชะโน 3 คำ เดือน 3 อะเนีย วีส ญู นะ กา แปอะ กะลุฮ เนว ลัง นะ กา กะกุฮ ญู ชะโน 8 คำ 15 คำกัอียูไซ เจ้อ อะเนีย วีส กา ปรวาม นิงนี ตะดง กียอ้อ ติบอนโนน ม้อง ละกวย เกย ฮิม กีบ ติกี อะไล อะลืออง ปาย ดง เอาะ เนียย

เรื่องของพญางูขาว เป็นเรื่องเล่าความเป็นมาของชุมชนบ้านโพนม่วง ตำบลโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ซึ่งคุณยายใบ วรฮาด อายุ 100 ปี เป็นผู้เล่าให้เด็กนักเรียน ประถมฟัง เรื่องเล่านี้สามารถกระตุ้นทักษะความสามารถด้าน “การรอคอยด้วยความมุ่งมั่น” หรือ “anticipatory competency” ว่าในรอบปีจะเกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ตามธรรมชาติขึ้น นอกจากนี้เด็กๆ อาจเรียนรู้ว่าธรรมชาตินั้นคาดเดาไม่ได้แต่มนุษย์นั้นต้องปฏิบัติตามธรรมชาติ ด้วยความเคารพ การที่มนุษย์คิดจะควบคุมธรรมชาตินั้นนับเป็นการอวดดี นอกจากนี้เราควรใช้สามัญสำนึกและสติปัญญาในการจัดการกับภัยพิบัติ ... เช่น เสี่ยงแปลกๆ ที่ดังมาจากภูเขาอาจเป็นสัญญาณของดินถล่ม ระดับน้ำในแม่น้ำที่สูงขึ้นโดยฉับพลันอาจเป็นสัญญาณของน้ำท่วม

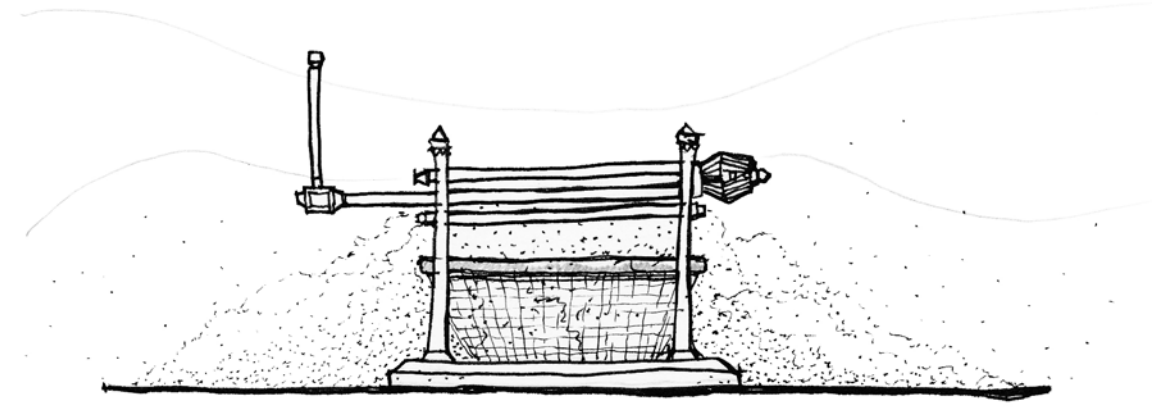
» พญานาคแม่น้ำโขงกับพญานาคแม่น้ำปาว

แม่น้ำโขงกับแม่น้ำปาวไม่ถูกกัน ถ้าหากเอาน้ำมาใส่รวมกันในขวดจะทำให้ขวดแตก เนื่องจากในอดีต น้ำโขงกับน้ำปาวเกิดเป็นพญานาคเป็นเพื่อนกัน วันหนึ่งพญานาคจากแม่น้ำโขง ได้ออกไปหาอาหาร ได้ช้างมาก็เอาเนื้อช้างเป็นหาบมาฝากเพื่อน เพื่อนก็ดีใจบอกกับเพื่อนว่าถ้าได้ ของแปลกมาก็จะแบ่งให้เพื่อนเหมือนกัน อยู่มาวันหนึ่งพญานาคที่เกิดเป็นแม่น้ำปาวไปหาอาหาร ได้แม่น้ำมา ขนแม่น้ำก็จะแหลมและใหญ่มากเท่าดินสอดแต่ตัวเล็กนิดเดียวก็เอาแม่น้ำไปลาบ แล้วนำไป แบ่งให้เพื่อน 1 ถ้วย ในถ้วยลาบมีขนแม่น้ำ พญานาคแม่น้ำโขงรู้สึกไม่พอใจเพราะคิดว่า “ช้างคนเล็ก แต่ได้เนื้อเยอะ แต่ขนแม่น้ำใหญ่ทำไมได้เนื้อน้อย” จึงโมโหหาว่าเพื่อนขี้เหนียวไม่แบ่งกันกินก็เลิกคบ เพื่อนเลย พญานาคแม่น้ำโขงและพญานาคแม่น้ำปาว จึงเลิกคบกันตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ปิ่น พะญีเย เนียก แดอะ คอง นึ่ง พะญีเย เนียก แดอะ ปาว (สำนวนภาษาไท)

แดอะ คอง นึ่ง แดอะ อิมเปียย ะระแกิน ะระนี. แค้น อิด แดอะ อะลุก อะนี ดังกวด กี่
กา อะลัฮ. คัม แด อะไร แดอะ คอง นึ่ง แดอะ แกิด ปิ่น พะญีเย นียาก ปิ่น กะเนีย อะนี มี ม่วย
ชะง พะญีเย นียาก แดอะ คอง แปะอะ ลือฮ จ่วยฮ จะนาเจีย. เจ้อ และ ปิ่น อะ. เจ้อ กา อิด
แซ็ง อะเจีย ปิ่น อิมเปร่า อะดิง พะ มี ม่วย ชะง พะญีเย นียาก แดอะปาว ปิ่น จะแก้อ ชัก จะ
แก้อยฮ ก็ และ ะระกัจ ปู้ด มัฮ ซอ ไน แลว๋ บัด โต๋ อัน บัด ถียฮ. เจ้อ และ พะญีเย นียาก
แดอะ อะดิง ตะเลียบ จะแบก โอน กะเนีย กะเนีย. แกิน มิด กะเนีย คะขนาด, เจ้อ อะเทา กา
อะแตง กะเนีย ปาย “แค้น ไฮ ปิ่น จะนา โต๋ กัก, ไฮก อี อิมแบก โอน อัญจัก ตีย ดัง จะงาน
เลียบก็ มี ชัก จะแก้อยฮ. พะญีเย นียาก แดอะ คอง กา อี เรียย คะขนาด แลว คัม อะเทา กิด
ปาย ชัก อะเจีย กียอ ปู้ด แซ็ง ปะ แทะ. อัน กา อี เรียย ปาย กะเนีย ก็ ที. อะไล กา แปะ ปิ่น
กะเนีย นี้ เลย

เรื่องพญานาคลุ่มน้ำโขงและพญานาคลุ่มน้ำปาวเป็นนิทาน นางวาสนา บัวศรี อายุ 48 ปี
ชาวบ้าน...ตำบลโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ซึ่งจะเห็นได้ว่าเรื่องเล่าเรื่องนี้อาจ
เชื่อมโยงกับทักษะความสามารถด้าน “การคิดเชิงระบบ” หรือ “systems thinking competency”
เด็กๆ อาจเรียนรู้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นระบบที่มีความซับซ้อนประกอบด้วยความสัมพันธ์อันหลากหลาย
ทั้งปรองดองและขัดแย้ง เรื่องเล่านี้อาจเป็นสัญลักษณ์ในการชี้ให้เห็นว่าแต่ละลุ่มน้ำมีเอกลักษณ์
เป็นของตัวเองในแง่เวศวิทยา และน้ำจากแม่น้ำคนละสายก็อาจมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การจะ
บังคับให้ลำน้ำสายหนึ่งไปรวมกับอีกสายหนึ่งอาจไม่เป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อม

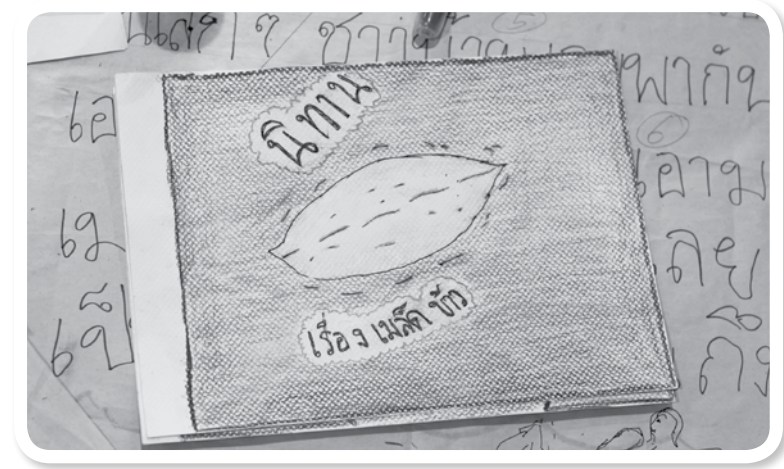
» นิทานเรื่องอ้าววิเศษ

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ยังมีเด็กน้อยคนหนึ่ง พ่อแม่ตายเขาต้องอาศัยอยู่เพียงลำพัง
พระอินทร์รู้สึกสงสารเขามากจึงทรงประทาน “อ้าววิเศษ” ให้เขา เมื่อหมูนอ้นนั้นแล้วจะผลิตได้เกลือ
ออกมามากมาย เมื่อได้เกลือแล้วเด็กน้อยก็จะแจกจ่ายแบ่งปันเกลือให้เพื่อนบ้านและชาวบ้านใน
หมู่บ้าน ชาวบ้านต่างรู้สึกขอบคุณและยกย่องให้เกียรติเขา เรื่องราวของเด็กน้อยแบ่งปันเกลือจาก
อ้าววิเศษ ได้ยินไปถึงโจรสลัด โจรสลัดจึงมาปล้นอ้าววิเศษ และจับเด็กน้อยขึ้นเรือไปไกล โจรสลัด
สั่งให้เด็กน้อยล้งอ้าวทำงาน แล้วปลักเด็กน้อยเจ้าของอ้าวตกทะเล โดยไม่รู้ว่าจะปิดอ้าวอย่างไร อ้าวจึง
ทำงานไปเรื่อยๆ เกลือเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนล้นเรือก็จมลง อ้าววิเศษยังคงทำงานผลิตเกลือไปเรื่อยๆ
จนน้ำในทะเลกลายเป็นน้ำเค็ม

ปิ่น อ้าววิเขต (สำนวนภาษาไท)

แต่อะไร มีระแนมม่วยนะ อิมปีอิมเปียะ กะจิด ดัฮ อัน กาแอ็ด ม่วยนะ พระอิน เน่า และ อะโยะ, เน่ากาอิด อ้าววิเขต โอิน อิน ม่วย ล้ม อ้าวโต๊, บัด อัน อัน อ้าว ญางเมาะ กา ปิ่น ป้อฮ ปะเลียบอ คะนาค บัด อัน ปิ่น ป้อฮ เจอ.. อัน กา อิด ป้อฮ ก็ โอิน มู กะเนียบ อะเนียบ วี้ล อัน ก็ ... เจอ อัน กาอิด โอิน อะเนียบ วี้ล จะเกียด ม่ ก็ น่วยอ บัดโน ละก่วย ตราย ก็กา มี มั่ง ญวาม มั่ง เป่งอัน ญู ญู นะ แลวอ บัดโน วัก โจนชะลัด ดั่ง, อะไล กา แปอะ ปน อิด อ้าว วิเขต อิน ก็. เจอ กา เจาะ อัน อะดิง ดั่ง ต่วก ดั่ง อะไล น่วยอ เจอ วัก โจนชะลัด ก็ กา อะแดง โอิน อัน อ้าว ป้อฮ โอิน อะไล ดั่ง ต่วก ก็ เลย. บัด เยิง ดัฮ ปี่ เจอ, วัก โจนชะลัด ก็ กา ปะกลัฮ เน่า ก็ อะแซง ทะเล เลย วัก โจนชะลัด ก็กา อิมเปียะยอ ดั่งจะอิน อ้าว ตี้ด บัด เจอ ป้อฮ ก็ กา แป๊ญ ต่าก เจอ ต่วก กา เตือบ แดอะ เทเล เลย บัด เจอ อ้าว ก็ กา อ้าว ป้อฮ อะลือฮ แอ็ด ดั่งปิ่น เตอะ ทะเล ก็ อัน อิมเปียะยอ ตี้ด เลย, ญวาม ปาย ชาโน นา แดอะ ทะเล จัง แสก จัง เก้ม จัน มัฮ จะ นอโน

เรื่องอ้าววิเขต เล่าโดยคุณตา ทองสวัสดิ์ นินจันทรบุตร อายุ 57 ปี ชาวบ้านโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร เมื่อพิจารณาเรื่องนี้พบว่านับเป็นเรื่องที่สามารถกระตุ้นให้เด็กฯ ใช้ทักษะเกี่ยวกับ “บรรทัดฐานทางสังคม” หรือ “normative competency” เด็กๆ สามารถเรียนรู้ว่าพฤติกรรมไม่ดี เช่น การขโมย และการผูกขาด/ถือเอกสิทธิ์ในทรัพยากรเพียงคนเดียว จะนำมาซึ่งผลที่เลวร้าย เรื่องอ้าววิเขตอาจโยงกับความสามารถใน “การคิดเชิงวิพากษ์” หรือ “critical thinking competency” เพราะสามารถทำให้ตั้งคำถามเกี่ยวกับทักษะในการอ้างความเป็นเจ้าของและการบริโภคนิยมจำเป็น การฟังเรื่องเล่านี้อาจทำให้เรารู้สึก “เห็นอกเห็นใจ/เอาใจเขามาใส่ใจเรา” หรือ empathy กับเด็กชายในเรื่อง ด้วยความที่เด็กน้อยแม้ยากจนก็มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งเกลือให้กับเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน ความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเรานี้ เป็นส่วนหนึ่งของความสามารถด้าน “การร่วมไม้ร่วมมือ” หรือ “collaboration competency”

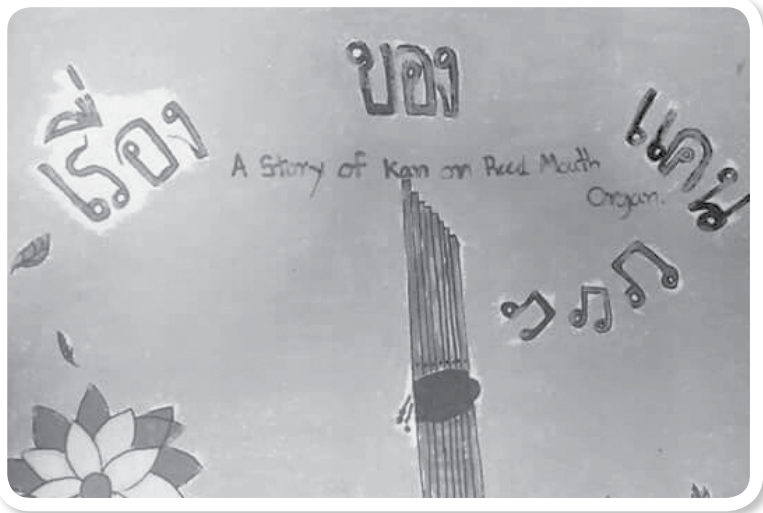
» นิทานเรื่องเมล็ดข้าว

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีเมล็ดข้าวใหญ่เท่าลูกมะพร้าว มีอยู่วันหนึ่ง นางม่ายอยากกินข้าว แต่เมล็ดข้าวใหญ่มากไม่รู้จักกินอย่างไร ด้วยความหิวนางจึงเอาซากมากอง (ตี) เมล็ดข้าวให้แตกกระจาย เมล็ดข้าวแตกกระจายเป็นชิ้นเล็กๆ เต็มไปหมด ต่อมาชาวบ้านเลยพากันเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่นางม่ายกอง (ตี) มาปลูก เมล็ดพันธุ์ข้าวจึงกลายเป็นเมล็ดเล็กๆ จนถึงทุกวันนี้

ปิ่น ทรอ (สำนวนภาษาไท)

แต่ อะไร ปะไลทรอ ปุด มัฮมะปียาว. มี ม่วย ชะงิ อะยะกะมาย อี จียา อะว้อ, ฮัก ปะไลทรอ ปุด อะลี มะนัง อี จียา ชาเมาะ. อะเทา มะฮาง อะว้อ เร่ง. อะเทา กา อิด อินตริ อะเลาะ ก้อง ปะไลทรอ. บัด ไน ปะไลทรอ กา อะลือฮ ปิ่น เม็ด กียอ, เจอ อะนียา วี้ล ก็ กา อิด ปะไลทรอ โต อะยะ กะมาย ก้อง ก็ อะดิง จุฮ , บัด เจอ ปะไลทรอ กา ปิ่น เม็ด กียอ จุน มัฮ จะนอโน เลย.

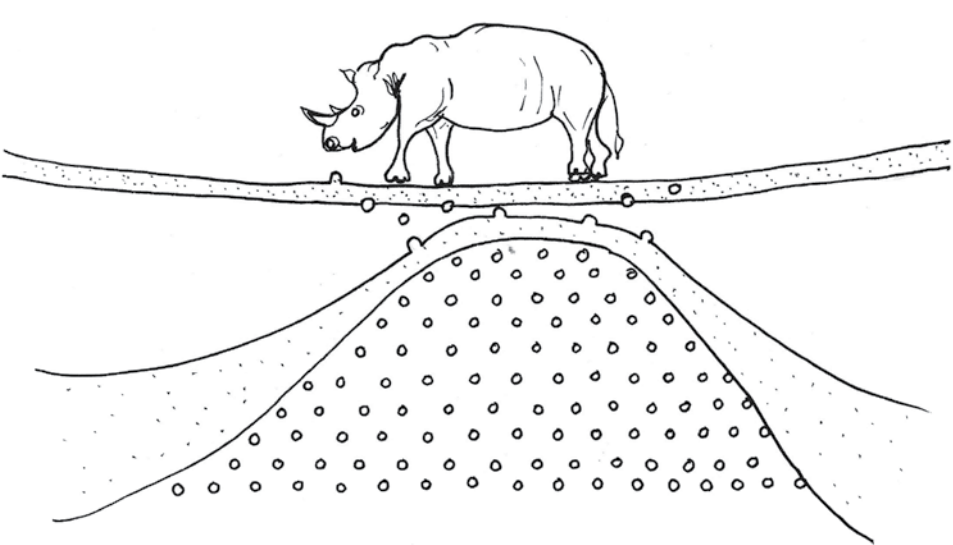
นิทานเรื่องเมล็ดข้าว เล่าโดยนายภูทิ วรรณราช อายุ 78 ปี สามารถกระตุ้นทักษะ “การคิดเชิงระบบ” หรือ “systems thinking competency” เนื่องจากเรื่องที่เกิดขึ้นในนิทานนี้เป็นสัญลักษณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพและบทบาทของมนุษย์ในการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่หลากหลายข้าวพันธุ์ต่างๆ ที่เรากินกันอยู่ทุกวันนี้เป็นผลของประวัติศาสตร์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติมายาวนาน

» เรื่องของแคน

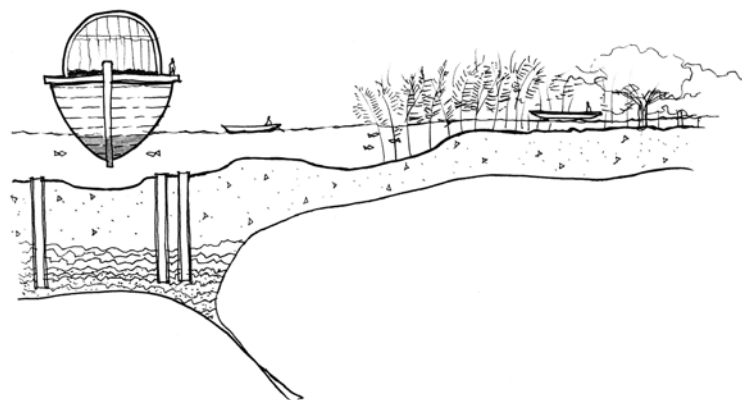
นายพรานคนหนึ่งเดินทางไปล่าสัตว์ในป่า เขามุ่งหมายจะไปล่านกการเวก เมื่อเข้าไปในเขตป่าที่ร่มรื่นมาก เขาก็ได้ยินเสียงนกการเวกส่งเสียงร้องอยู่ใจกลางป่า กังวานและไพเราะ ทำนองสนุกสนาน นายพรานผู้นั้นฟังและฝึกร้องเลียนเสียงนกตั้งแต่เช้าจนตกเย็น เมื่อกลับไปหมู่บ้าน นายพรานก็เล่าเรื่องเสียงร้องอันไพเราะของนกการเวกให้ชาวบ้านฟัง พร้อมกับทำเสียงเลียนแบบเสียงนกร้องให้เพื่อนฟัง มีแม่เฒ่าคนหนึ่งได้ฟังเสียงนั้นเข้าก็ชอบใจมาก เช้าวันรุ่งขึ้น แม่เฒ่าคนนั้นจึงเข้าไปในป่า ไปตัดไม้ไผ่ลำเล็กๆ หรือ “ไผ่เที้ย” มาตัดเป็นเครื่องเป่าเลียนเสียงนกการเวก แม่เฒ่าคนนั้นตัดไม้ไผ่มาทาสีล่อง เพื่อเป่าให้ได้เสียงสูงต่ำ ประกอบกันเข้าจนได้เสียงเพราะเหมือนเสียงนกการเวก กลายเป็น “แคน” เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานที่ใช้เป่าได้ไพเราะสนุกสนาน นับแต่นั้นมา

เรื่องของแคน เล่าโดยพ่อแปลง กุณรักษ์ อายุ 79 ปี ชาวบ้านท่าสะอาด ตำบลท่าสะอาด อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เล่าถึงต้นกำเนิดของ “แคน” เครื่องดนตรีพื้นบ้าน ด้วยความคิดที่ว่า แคนเกิดขึ้นมาเพื่อเลียนเสียงของธรรมชาติ การเชื่อมโยงวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ากับสิ่งแวดล้อมรอบตัวเป็นส่วนหนึ่งของทักษะความสามารถใน “การคิดเชิงระบบ” หรือ “systems thinking competency”

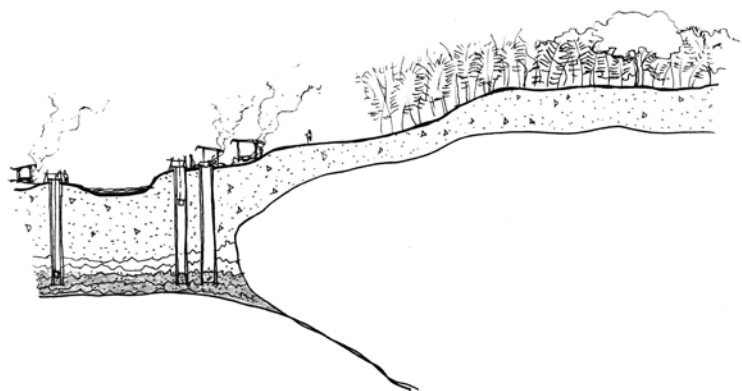
» บ่อเกลือ (บ่อหัวแฮด)

วันหนึ่งนานมาแล้ว มีนายพรานเดินทางไปล่าสัตว์ในป่า เมื่อเดินเข้าไปในป่าลึก มีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ ก็พบแอ่งน้ำหนึ่ง ตัวใหญ่มาก แอ่งใหญ่นั้นกำลังกินน้ำอยู่ในแม่น้ำ นายพรานจึงเอาปืนมายิงแอ่งน้ำนั้นตายบริเวณโนนหินแห่ (หินลูกรัง) นายพรานและชาวบ้านช่วยกันแล่นเรือแอ่งเพื่อแบ่งปันกันไปกิน แต่แอ่งน้ำนั้นตัวใหญ่มาก เนื้อแอ่งที่แล่นออกมาได้จึงเยอะมาก นายพรานบอกให้ชาวบ้านไปเอาเกลือมาคนละครึ่งบุง แล้วมาเทรวมกันเพื่อหมักเนื้อแอ่ง ชาวบ้านนำเกลือมาเยอะมาก ใช้ไม่หมด นานวันเข้า เกลือที่กองอยู่นั้นก็ซึมลงไปใต้ดิน เกลือมากมายนั้นละลายซึมลงไปในพื้นที่น้ำบาดาล อยู่มาชาวบ้านมาขุดบ่อน้ำล้าง ก็ได้บ่อน้ำเค็ม จึงตักน้ำไปต้มเกลือ นับแต่นั้นมาจนปัจจุบัน

เรื่องบ่อเกลือนี้ นายปราณี วิชาผง อายุ 70 ปี ชาวบ้านท่าสะอาด ตำบลท่าสะอาด อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นผู้เล่า

เรื่องบ่อเกลือ สามารถช่วยให้เด็กๆ เข้าใจวิถีอีสานว่ามีความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับสิ่งแวดล้อม คนอีสานอยู่มาช้านานกับแหล่งเกลือที่อยู่ใต้ดิน ซึ่งถือว่าเป็นทั้งแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่นำประโยชน์มาให้ แต่ขณะเดียวกันก็อาจเป็นต้นตอของปัญหา เช่น ปัญหาดินเค็ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีการขุดเกลือมาใช้มากเกินไปหรือขุดในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม ดังนั้นเรื่องบ่อเกลืออาจใช้กระตุ้นทักษะ “การคิดเชิงระบบ” หรือ “systems thinking competency” และยังสามารถกระตุ้นความสามารถใน “การตระหนักรู้ถึงตัวตน” หรือ “self-awareness competency” เมื่อเด็กๆ ได้เรียนรู้ถึงบทบาทของตนเองในฐานะสมาชิกของชุมชน 🌿

บทที่ 4

ความหลากหลาย ทางชีวภาพในชุมชน จากเรื่องเล่าท้องถิ่น

“กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทยและลาว”

ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนจากเรื่องเล่าท้องถิ่น “กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทยและลาว”

องค์การ Mekong Watch เป็นองค์กรไม่แสวงหากำไรของประเทศไทย ที่มีวิสัยทัศน์การทำงานด้านชุมชนและสิ่งแวดล้อมด้วยความหวังอยากเห็นภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเป็นภูมิภาคที่ “ผู้คนใช้ชีวิตอย่างมีความสุขกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และดำรงวิถีชีวิตบนฐานความอุดมสมบูรณ์ของชาติสิ่งแวดล้อมโดยไม่ตกเป็นเหยื่อการพัฒนาที่ส่งผลกระทบหรือทำลายล้าง”⁹

โครงการเรื่องเล่าของผู้คน ‘People’s Stories Project’ เพื่อการศึกษาสิ่งแวดล้อมนี้ เริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2557 โดยเราได้ลงพื้นที่ชุมชนในประเทศกัมพูชา ลาว และไทย เพื่อขอให้คนในชุมชนเล่าประสบการณ์ของพวกเขาที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งพบว่าเรื่องราวต่างๆ ที่พวกเขาเล่าขึ้นเป็นสิ่งที่พาเราไปทำความเข้าใจถึงการดำรงชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร บางเรื่องเล่าพวกเขาได้อธิบายว่าชุมชนสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาได้อย่างไร ณ ถิ่นสถานนี้ รวมถึงได้เล่าถึงที่มาของชื่อบ้านนามเมืองว่าตั้งขึ้นมาได้อย่างไร ในบางเรื่องเล่า พิษ สัตว์ หรือแม้แต่แร่ธาตุ มีพฤติกรรมเหมือนมนุษย์และสื่อสารกับมนุษย์ได้ในระดับที่เท่าเทียมกัน ขณะที่ในบางเรื่องเล่าคนท้องถิ่นพยายามใช้เป็นเครื่องมือส่งต่อภูมิปัญญาการใช้ชีวิตอย่างเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติในลุ่มแม่น้ำโขงไปยังลูกหลานของพวกเขา

ตั้งแต่ปลาย พ.ศ. 2559 เราใช้เรื่องเล่าของผู้คนในท้องถิ่นเพื่อจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้กับเด็กๆ ในชนบทของประเทศลาวและไทย โดยได้มีการจัดฝึกอบรมปฏิบัติการการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นเพื่องานสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนและชุมชน เพื่อนำพาให้เด็กๆ เยาวชน และผู้ใหญ่ ในชุมชนได้ร่วมกันเก็บบันทึกเรื่องเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน เรียนรู้จากเรื่องเล่าเหล่านั้น และแปลงเรื่องที่ฟังมาเป็นสื่อการเรียนรู้ที่สามารถแบ่งปันให้คนอื่นอ่านได้ จากนั้นเราได้จัดพิมพ์เรื่องเล่าท้องถิ่นพร้อมคำอธิบายประกอบว่าจะนำเรื่องเล่าเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์เป็นวัตถุดิบชั้นดีในการจัดการเรียนรู้ในชุมชนได้อย่างไรบ้างในรูปแบบหนังสือและสื่อวิดีโอ เป็นต้น

ตัวอย่างที่ 1

» เรื่องเล่าของผู้คนท้องถิ่นจากประเทศไทย

ชื่อเรื่อง: พญาข้าวกล้า

ผู้เล่า: นายวันนา ทองน้อย บ้านก่าแมต อำเภอกุดชุม จังหวดยโสธร

ในการบ่อนข้าวเด็กทารก เหล่าแม่ๆ ชาวอีสานจะเคี้ยวบดข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วให้ละเอียดก่อนที่จะนำไปห่อใบตองแล้วนำไปหมกย่างไฟจนสุกหอม แล้วเอาเมื่อจับมาบ่อนใส่ปากเด็กน้อย ข้าวจึงเป็นอาหารคำแรกในชีวิตที่ชาวอีสานได้กิน เด็กทุกคนโตมาด้วยการกินข้าว นอกจากนี้เรื่องของคนกินข้าวยังมีอยู่ในนิทานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เช่น เล่ากันว่าอาหารมื้อสุดท้ายก่อนการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเสวยน้ำนมข้าวที่หุงกับนมซึ่งในภายหลังเรียกว่า “ข้าวมธุปายาส”

นิทานสำคัญเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับข้าวที่ผู้เล่าได้ยินมาตั้งแต่เด็กคือเรื่องพญาข้าว เรื่องมีอยู่ว่าในอดีตนั้นโลกของเรามีข้าวหลากหลายสายพันธุ์ ทั้งสีขาว สีแดง สีเหลือง สีม่วง สีทับทิม และสีดำ เป็นต้น ข้าวพันธุ์ต่างๆ เหล่านี้ เติบโตในระบบนิเวศที่ต่างกัน มีลักษณะการเจริญเติบโตที่แตกต่างกัน และในภาคอีสานนั้นคนอีสานมีข้าวชนิดหนึ่งซึ่งเป็นข้าวที่มีใบและเปลือกเป็นสีดำ เมล็ดก็สีดำ เรียกว่า “ข้าวกล้า”

อยู่มาวันหนึ่งบรรดาข้าวน้อยใหญ่เริ่มเบื่อหน่ายมนุษย์ เพราะมนุษย์ไม่บำรุงรักษาบูชาข้าวให้ดี มีแต่ทุบตีทำร้าย นอกจากนี้ยังแก่งแย่งเห็นแก่ตัวไม่รู้จักเอื้อเฟื้อแบ่งปัน มวลข้าวทั้งหลายจึงชักชวนกันจะหนีไปจากโลกมนุษย์ แล้วพากันไปชวน “ข้าวกล้า” ซึ่งในตอนนั้นคนไม่นิยมกิน แต่ก็มีการปลูกไว้ในแปลงนาจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติ เป็นประเพณีของชาวนาที่จะต้องปลูกข้าวกล้าติดแปลงนาไว้ เมื่อหมู่ข้าวน้อยใหญ่พากันมาชวนข้าวกล้าให้หนีไปจากมนุษย์ ข้าวกล้าปฏิเสธและบอกว่า

⁹ วิสัยทัศน์ของแมกวงวอตซ์ <http://www.mekongwatch.org/english/about/index.html#SEC2>

“ข้าวน้อยเป็นคนสุขฮ้ายดำก่ำ ป่งามคือเขายากอาย บ่ไปนำเฟิ่นดอก ดีหรือร้าย
กะข่อยอยู่กับหมู่มนุษย์ให้เขาได้อยู่กิน ได้พาข้าวน้อยไปเฮ็ดบุญ ขอให้ได้เกิดได้ใหญ่
อยู่ในโลกมนุษย์”

(ข้าเป็นคนต่ำต้อยตัวดำ น้าอายุที่ไม่งามเหมือนข้าวอื่น ข้าไม่ไปกับพวกท่านดอก
จะดีหรือร้ายข้าก็ข่อยอยู่กับมนุษย์ให้พวกเขาได้กินได้ใช้ประโยชน์ ได้นำข้าไปทำบุญ
ขอให้ข้าได้เกิดและเติบโตในโลกมนุษย์)

หมู่ข้าวทั้งหลายพากันชื่นชมและเคารพในความเสียสละ และอ่อนน้อมถ่อมตนของ
ข้าวดำแม้ว่ามันจะไม่ได้รับความนิยมในหมู่มนุษย์ หมู่ข้าวทั้งหลายจึงพากันเปลี่ยนใจข่อยอยู่กับ
ข้าวดำ พร้อมกับยกย่องเชิดชูให้ข้าวดำเป็น “พญาข้าว” นับแต่นั้นมา

ชาวนาในภาคอีสานนิยมปลูกข้าวดำนับแต่นั้นเพราะเชื่อว่าเป็น “พญาข้าว” ข้าวดำ
ปลูกได้ทั้งบนพื้นที่สูงหรือ “นาโนน” และนาพื้นที่ลุ่มหรือ “นาล่ง” ครึ่งใดที่ปลูกบนผืน “นาโนน”
หรือ “นาโคก” พญาข้าวดำก็จะแผ่เรียวยาว แตกกอขึ้นสูงสง่างาม มีสีม่วงเข้มหรือ “ดำ” บรรดา
ข้าวอื่นที่ปลูกในพื้นที่ลุ่มก็จะพากันเร่งเติบโตเพื่อยึดครองความงดงามแปลกตาของใบข้าวดำที่มี
สีส้มไม่เหมือนข้าวอื่นๆ หากปลูกในที่ลุ่ม หรือ “นาล่ง” “นาทุ่ง” หมู่ข้าวบนโคกก็จะพากันแอบ
เมียงมองข้าวดำให้ได้ชื่นใจ นอกจากมีความสง่างามแล้วข้าวดำยังช่วยดูแลปกป้องข้าวชนิดอื่นๆ
เพราะข้าวดำนั้นมีลักษณะพิเศษ คือ ใบมีขนเยอะ แฉกต่างๆ ไม่ชอบ ถ้าปลูกไว้ใกล้ข้าวชนิดอื่น
ก็จะช่วยปกป้องโรคและแมลงให้ข้าวชนิดอื่นๆ ในนาด้วย เพราะเมื่อเมื่อแมลงบินลงไปยังต้นข้าว
ขนแข็งแรงของข้าวดำก็จะตีตาและแทงตามลำตัวของแมลง ไม่มีใครบอกเหตุว่าทำไมข้าวดำจึง
มีสี “ดำ” รู้แต่ว่าเป็นข้าวที่สีแปลกกว่าเพื่อน และปลูกไว้ในนาแล้วจะพาให้ข้าวชนิดอื่นๆ เติบโต
แข็งแรงสวยงาม

ตัวอย่างการวิเคราะห์เรื่อง “พญาข้าว”

เรื่องเล่านี้บอกถึงความสัมพันธ์ของคนอีสานกับข้าว ผู้เล่าเน้นความสำคัญของข้าวด้วยการ
เริ่มเกริ่นว่าข้าวเป็นอาหารค่าแรกในชีวิตของชาวอีสาน และยังกล่าวถึงบทบาทของข้าวใน
ตำนานเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรื่องที่เล่าหลักคือนิทานพื้นบ้านซึ่งบอกที่มาของการที่
คนอีสานถือว่าข้าวดำ (ข้าวเหนียวดำ) เป็นพญาข้าว ในนิทานเรื่องนี้มนุษย์ละเอียดไม่สนใจดูแล
เคารพข้าวซึ่งพวกเขาใช้ประโยชน์อยู่ทุกวัน สภาพการณ์เลวร้ายจนเป็นวิกฤตเมื่อบรรดาข้าวรู้สึก
แปลกแยกกับมนุษย์และต้องการจะหนีไป แล้วนิทานก็เชื่อมโยงว่าที่คนยังมีข้าวหลากหลาย
สายพันธุ์ให้ได้ใช้ประโยชน์จนทุกวันนี้ก็เพราะความเมตตาของข้าวดำ

คติหลักของเรื่องนี้น่าจะเป็นการเตือนให้คนรุ่นหลังไม่ละเลยประโยชน์ของผลผลิต
ทางการเกษตร และแฝงความสำคัญของข้าวดำไว้ในเรื่อง เป็นที่ทราบกันว่าชาวนาภาคอีสาน
ของไทยนิยมปลูกข้าวดำไว้ที่มุมหนึ่งของทุ่งนาซึ่งปลูกข้าวขาว ชาวนาเรียนรู้จากประสบการณ์
ว่าการปลูกข้าวดำจะช่วยลดความเสียหายที่เกิดจากแมลงแก่ข้าวที่ปลูกในบริเวณรอบๆ การส่งผ่าน
ภูมิปัญญาดังกล่าวไปยังรุ่นลูกหลานอาจเป็นอีกบทบาทหนึ่งของนิทานพื้นบ้านเรื่องนี้

» กิจกรรม “การใช้เรื่องเล่าของผู้คนกับกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา” ในประเทศไทย

ในประเทศไทย เราได้เก็บรวบรวมเรื่องเล่าพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับทรัพยากรท้องถิ่นจาก 8 จังหวัดใน 4 ลุ่มน้ำหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดสกลนคร นครราชสีมา ขอนแก่น เลย ร้อยเอ็ด ยโสธร มหาสารคาม และ นครพนม ในบรรดาเรื่องเหล่านี้ เราคัดเลือกเรื่องเล่าเกี่ยวกับเกลือเพื่อจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “นิทานธรณีเกลือ - เล่าความลับใต้ดินอีสาน” นอกจากนี้เราได้จัดกิจกรรมฝึกประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อนำเรื่องเล่ามาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาให้กับนักเรียนและคณะครูในโรงเรียนประถมศึกษาของจังหวัดต่างๆ ด้วย

กิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อนำเรื่องเล่ามาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา สำหรับนักเรียนระดับประถมศึกษา (พฤษภาคม 2560): จัดที่โรงเรียนบ้านท่าสะอาด ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ

ในกิจกรรมนี้ เราเริ่มต้นที่การปรึกษาหารือกับคุณครู และผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกันและทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการฯ จากนั้นผู้จัดกระบวนการได้นำเด็กนักเรียนเล่นเกมสันทนาการเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจากต่างโรงเรียนเกิดความรู้สึกผ่อนคลายและสร้างความคุ้นเคยกัน แล้วจึงได้สอนทักษะการเก็บข้อมูล เช่น ทักษะการฟัง การบันทึก การทำแผนที่ การวาดภาพ และการถาม หรือการสัมภาษณ์ที่เด็กๆ สามารถนำไปปฏิบัติในการเก็บรวบรวมและบันทึกข้อมูล (เรื่องเล่า) ในชุมชนได้ด้วยตัวเอง

จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนการนำนักเรียนไปหาคนเล่าเรื่องในชุมชน โดยแบ่งเด็กนักเรียนเป็นกลุ่ม มีคุณครูหรือคนในชุมชนเป็นที่เลี้ยงพาไป เพื่อให้เด็กได้พูดคุยสัมภาษณ์ผู้รู้ซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่เล่าเรื่องสนุก และมีความรู้เกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านและวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างดี

หลังจากนั้นเด็กจะได้กลับไปเก็บเรื่องเล่าในชุมชน ต่อมาเด็กๆ กลับไปรวมกันที่โรงเรียนเพื่อเตรียมแผนที่ชุมชนของหมู่บ้านตัวเอง พูดคุยสรุปเรื่องราวและเนื้อหาของเรื่องเล่าที่ได้ฟังมา แล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอสิ่งที่ได้ให้กลุ่มใหญ่ฟังและร่วมกันแลกเปลี่ยนความเห็น จากนั้นเด็กๆ ร่วมกันเลือกได้ตำนานแม่น้ำสงครามและเรื่องเล่าเกี่ยวกับเกลือ เพื่อทำเป็นหนังสือภาพนิทาน เป็นอันจบกระบวนการ

การประชุมปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับคุณครู (พฤษภาคม 2561):

การประชุมปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับคุณครูโรงเรียนประถมจากจังหวัดบึงกาฬ สกลนคร และร้อยเอ็ด จัดขึ้นที่โรงเรียนบ้านท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ โดยกิจกรรมนี้มีเป้าหมายเพื่อเผยแพร่วิธีการและแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมผ่านเรื่องเล่าท้องถิ่น และเพื่อเปิดรับความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากคุณครูในวงกว้างขึ้น คณะครูที่เข้าร่วมการประชุมนี้ได้ทำกิจกรรมที่มีเนื้อหากระบวนการเช่นเดียวกับการประชุมเชิงปฏิบัติการที่จัดให้กับเด็กนักเรียน ทั้งการลงชุมชนเพื่อสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน การสรุปเนื้อหาเรื่องเล่า และการนำเรื่องเล่ามาออกแบบจัดทำหนังสือภาพนิทาน

» ผลที่ได้รับและปัญหาอุปสรรค

เด็กๆ ที่เข้าร่วมกิจกรรมได้รับความสนุกสนานและสร้างสรรค์พลังการเรียนรู้จากเกมส์สิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างมากเพราะเป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน และมีความภาคภูมิใจที่สามารถทำให้เรื่องเล่าในท้องถิ่นของตัวเองกลายเป็นหนังสือภาพและได้นำไปไว้ในห้องสมุดของโรงเรียน ทำให้เด็กมีความรู้สึกประสบความสำเร็จในการทำงาน ในอีกด้านหนึ่งเนื่องจากคณะครูผู้สอนในประเทศไทยถูกกระตุ้นให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หรือการจัดการศึกษาโดยการผนวกเนื้อหาเกี่ยวกับท้องถิ่นในการเรียนการสอนด้วย การมีต้นแบบรูปธรรมการจัดการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะนี้จึงเป็นตัวอย่างวิธีการ และกระบวนการที่ช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับชุมชน กิจกรรมเรื่องเล่าของผู้คนกับงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงได้รับการตอบรับอย่างดีจากคณะครูที่เข้าร่วมกิจกรรม

ถึงแม้การประชุมเชิงปฏิบัติการการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นกับงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับคณะครูในเดือนพฤษภาคม 2561 จะจัดขึ้นเพียงสองวัน (สำหรับเด็กนักเรียนใช้เวลาสามวัน) ผู้เข้าร่วมมีการเสนอความคิดเห็นว่าจากเรื่องเล่าถึงลักษณะนิเวศวิทยาของพื้นที่ชนิดพันธุ์ปลาที่หลากหลายจากเรื่องเล่า จึงควรมีการออกแบบกิจกรรมการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าไม้ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้ และกิจกรรมการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะแหล่งที่อยู่อาศัย (ระบบนิเวศย่อย) ของปลาในแม่น้ำสงคราม (แม่น้ำในท้องถิ่น) และยืนยันได้ว่ากระบวนการนี้สามารถนำไปใช้ได้กับสถานการณ์จัดการเรียนการสอนจริง นอกจากนี้ผู้สังเกตการณ์

คนหนึ่งจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เข้าร่วมกิจกรรมด้วยแสดงความสนใจอย่างมากต่อกระบวนการที่เราจัด ขณะที่คุณครูท่านหนึ่งจากจังหวัดสกลนครผู้มีความสนใจอนุรักษ์ภาษาไทซึ่งเป็นภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองในท้องถิ่นซึ่งเป็นภาษาที่กำลังอยู่ในภาวะวิกฤตเล้าถึงประสบการณ์ว่าการที่เด็กนักเรียนได้มีโอกาสทำกิจกรรมเก็บรวมเรื่องเล่าท้องถิ่นโดยการสัมภาษณ์คนในชุมชนทำให้สามารถกระตุ้นความสนใจของเด็กๆ ต่อวัฒนธรรมและภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

ในขณะที่การเรียนการสอนในโรงเรียนทั่วไปยังคงเน้นเนื้อหาตามตำราเรียน ผู้เข้าร่วมกิจกรรมบางคนที่ให้ความเห็นว่าครูโดยเฉพาะในโรงเรียนขนาดเล็กมักจะยุ่งมากเพราะครูคนหนึ่งอาจต้องรับผิดชอบสอนหลายวิชา จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการจัดกิจกรรมในลักษณะนี้เนื่องจากต้องใช้เวลาในการเตรียมการพอสมควร ส่วนอาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมในฐานะผู้ให้ความเห็นได้ประเมินว่ากิจกรรมนี้มีความสำคัญ เนื่องจากการศึกษาในอนาคตจะเปลี่ยนไปในแนวทางที่ให้เด็กเรียนรู้โดยการค้นหาด้วยตัวเองเพื่อมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม วิธีประเมินความสำเร็จของกิจกรรม (ในที่นี้ หมายถึงความสำเร็จว่าการใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นมีผลอย่างไรในการเป็นสื่อสำหรับเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม) เป็นประเด็นที่เกินขอบเขตของโครงการนี้ ผู้ดำเนินโครงการเห็นว่าในอนาคตมีความจำเป็นต้องขยายขอบเขตการเผยแพร่ให้กว้างกว่าการจัดกิจกรรมในโรงเรียน (สำหรับนักเรียนและครู) ดังที่จำกัดภายใต้กรอบโครงการนี้ และไม่จำกัดเป้าหมายเพียงการกระตุ้นความตระหนักถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมท้องถิ่นแต่ควรคิดค้นออกแบบกิจกรรมที่สามารถนำไปสู่วิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเป็นรูปธรรม

ตัวอย่างที่ 2

» เรื่องเล่าท้องถิ่นจากประเทศลาว

ณ เมืองโขง แขวงจำปาสัก ทางภาคใต้ของประเทศ สปป.ลาว แม่น้ำโขงแต่ละสาขาแบ่งเส้นสายเป็นหลายร้อยหลายพันสายเมื่อไหลผ่านเกาะแก่งจำนวนมาก บริเวณนั้นจึงได้ชื่อเรียกว่า “มหานทีสี่พันดอน” โดยมีแก่งสำคัญอยู่บริเวณ “น้ำตกหลี่ผี” ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในหมู่คนไทยรวมอยู่ด้วย บริเวณหลี่ผีนั้นมีตำนานเรื่องหนึ่งเล่าขานต่อกันมาในท้องถิ่นถึงเรื่องของ “นกสีดากับปลาช่า” หรือ “โลมาอิรวดี” แห่งตาดสมพะमित (น้ำตกโสมพะमित)

ตามเรื่องเล่าที่เล่าโดยนายคำเฟื่อน แก้วแก่นจัน ชาวบ้านหางคอน เมืองเมืองโขง แขวงจำปาสัก สปป.ลาว เรื่องมีอยู่ว่า

นานมาแล้วมีสามีภรรยาคนหนึ่งออกเสาะหาผืนดินอุดมสมบูรณ์เพื่อตั้งรกรากสร้างครอบครัว ฝ่ายสามีคือ “ท้าวช่า” และภรรยาชื่อ “นางสีดา” ทั้งสองพากันต่อแพไม้ไผ่และออกเดินทางไปด้วยนำเอาไก่ เป็ด เขียด กบ นกเขิน (นกกระเรียน) และนกยูง ไปด้วยอย่างละตัว เมื่อล่องแพตามน้ำโขงลงมาเรื่อยๆ ก็เข้าใกล้ตาดสมพะमित น้ำตกที่ใหญ่ที่สุดในแก่งหลี่ผีซึ่งน้ำไหลเชี่ยวมาก (“ตาด” หมายถึงลาดหินเป็นชั้นๆ) ท้าวช่ากับนางสีดาจึงถามความเห็นสัตว์แต่ละตัวว่าพวกเขาควรไปต่อหรือไม่ เจ้าไก่ร้องว่า “จอต! จอต! จอต!” ส่วนกบร้องว่า “ลิก! ลิก! ลิก!” จนท้ายที่สุดสองสามีภรรยาหันไปถามนกยูงซึ่งเป็นสัตว์ตัวใหญ่ที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย นกยูงร้องบอกให้ “ไปต่อ! ไปต่อ! ไปต่อ!”

ท้าวช่าและนางสีดาเชื่อคำนกยูงเพราะมันเป็นสัตว์ตัวใหญ่สวยงาม จึงคัดท้ายบังคับแพให้ไปต่อ แต่เมื่อล่องผ่านตาดสมพะमित แพกลับคว่ำหายไปใต้น้ำตกนั้นทำให้ทั้งสองเสียชีวิต ต่อมาท้าวช่าได้ไปเกิดใหม่เป็น “ปลาช่า” หรือโลมาอิรวดี ส่วนนางสีดานั้นเกิดใหม่เป็น “นกสีดา” จนถึงทุกวันนี้สัตว์ทั้งสองใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างกลมเกลียวเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยกันทำมาหากินอยู่ในแม่น้ำโขง เมื่อใดที่ปลาช่าจับปลาได้ ก็จะมีนกสีดาบินโฉบลงมากินปลาที่ปลาช่าโยนขึ้นจากน้ำเพื่อแบ่งให้ สัตว์ทั้งสองมีถิ่นที่อยู่ในแม่น้ำโขง ว่ากันว่าปัจจุบันพวกมันอาศัยอยู่ทางต้นน้ำของตาดสมพะमित และไม่เคยกลับลงมาทางใต้บริเวณที่พวกมันเคยเอาชีวิตมาทิ้งอีกเลย

» การวิเคราะห์เรื่องเล่า

นิเวศวิทยาของโลมาอิรวดีและนกสิดาซึ่งเป็นสัตว์ที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ทั้งสองชนิดถูกบรรยายไว้อย่างชัดเจนในเรื่องเล่านี้ ผู้เล่ามาจากบ้านทางคอนซึ่งอยู่ท้ายดอนคอน เกาะที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในบริเวณ “มหานทีสีพันดอน” ซึ่งชาวบ้านมีวิถีเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ และหาปลา ปัจจุบันการรับจ้างออกเรือพานักท่องเที่ยวดูโลมาอิรวดีเป็นหนึ่งในแหล่งรายได้สำคัญของคนแถบนั้น

การสงวนและสืบทอดตำนานพื้นบ้านและธรรมชาติกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นที่อยู่ในตำนาน อาจมีส่วนช่วยกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวในพื้นที่ แต่ในช่วงไม่กี่สิบปีที่ผ่านมาสภาพแวดล้อมรอบหมู่บ้านดอนคอนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โลมาอิรวดีที่ปรากฏในตำนานมีจำนวนลดน้อยลงมากจากการจับปลาด้วยเครื่องมือผิดประเภท การประมงผิดกฎหมาย และปัญหาอื่นๆ พร้อมกับนกสิดาที่หายากขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันการดำรงอยู่ของปลาต่างๆ และโลมาอิรวดีในแม่น้ำโขงบริเวณนี้ก็กำลังถูกคุกคามด้วยโครงการพัฒนาทางต้นน้ำ คำสอนหนึ่งที่อาจแฝงไว้ในเรื่องนี้คือ การฟังเสียงของคน “ใหญ่ที่สุด” ในกลุ่มเพียงคนเดียว (ในเรื่องเปรียบกับนกยูง) อาจนำมาซึ่งประสบการณ์หรือจุดจบอันขมขื่น หากเชื่อมโยงคำสอนนี้เข้ากับการอนุรักษ์โลมาอิรวดีในแม่น้ำโขงและการดำรงวิถีชีวิตที่ยั่งยืนของคนท้องถิ่น จะเข้าใจถึงความจำเป็นที่ต้องสดับรับฟังเรื่องเล่าท้องถิ่นและเสียงของประชาชนคนเล็กคนน้อยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ด้วย

» กิจกรรมการใช้ “เรื่องเล่าพื้นบ้าน” ในประเทศลาว

ในประเทศลาวเราได้จัดกิจกรรมการใช้เรื่องเล่าพื้นบ้านเพื่อการศึกษาสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษา ถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และกลุ่มพลเมืองในภาคใต้ ภาคกลาง และภาคเหนือของลาว กิจกรรมประกอบด้วยการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการประกอบการฉายภาพยนตร์แสดงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเรื่องเล่าพื้นบ้านที่ใช้ในการจัดกิจกรรม

การประชุมปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมโดยใช้เรื่องเล่าสำหรับเด็กนักเรียน (มีนาคม 2560):

จัดขึ้นสำหรับนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนสองแห่งในพื้นที่แขวงเวียงจันทน์ ภาคกลางของลาว และแขวงอุ้มไซ ภาคเหนือของลาว กิจกรรมเริ่มต้นโดยการอ่านนิทานหรือเรื่องเล่าพื้นบ้านของชนเผ่าขมุเรื่อง “นกฮูกกับกวาง”¹⁰ ให้เด็กนักเรียนฟัง หลังจากนั้นจึงถามคำถามเช่น “มีสัตว์อะไรบ้างที่ปรากฏในเรื่องนี้” “เด็กๆ เคยเห็นสัตว์พวกนี้ในหมู่บ้านตัวเองหรือไม่” “ถ้าสัตว์เหล่านี้ในหมู่บ้านของเขาลดจำนวนลง เด็กๆ คิดว่ามาจากสาเหตุอะไร” โดยการถามคำถามเป็นจุดเริ่มต้นบทสนทนาเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน จากนั้นให้เด็กนักเรียนแบ่งเป็นกลุ่มเพื่อออกไปสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเพื่อเก็บข้อมูลเรื่องเล่าพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาในชุมชน แล้วให้แต่ละกลุ่มกลับมาสรุปเรื่องที่ไปฟังมาและนำเสนอในรูปแบบตัวอักษร (คำบรรยาย) และวาดภาพประกอบ

¹⁰ “พืช สัตว์ เกื้อ และจิตวิญญาณ – ผู้คนในชนบทเขมร ลาว และไทย อยู่ร่วมกันและพูดถึงสิ่งแวดล้อมอย่างไร” หนังสือฉบับภาษาอังกฤษ “PLANTS, ANIMALS, SALT and SPIRITS: How People Live with and Talk about the Environment in Rural Cambodia, Laos and Thailand” หน้า 52-55.

การประชุมปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับกลุ่มพลเมืองในเมืองเวียงจันทน์ (มีนาคม 2561):

จัดขึ้นสำหรับสมาชิกของกลุ่มพลเมืองลาวจำนวนสิบคนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมีการอภิปรายถึงผลกระทบ ความสำคัญ และแง่มุมต่างๆ ของกิจกรรมที่สามารถใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นเสริมในกระบวนการ แต่พบว่าความสนใจของผู้เข้าร่วมครั้งนี้ไม่จำกัดเฉพาะประเด็นสิ่งแวดล้อม ผู้เข้าร่วมมีความสนใจหลากหลาย เช่น ประเด็นเรื่องการสืบทอดภาษาถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ การบันทึกประเพณีที่สืบทอดกันมาแบบปากต่อปาก และการทำสื่อสำหรับการศึกษาเรื่องการพัฒนา เป็นต้น

» ผลที่ได้รับและปัญหาอุปสรรค

สำหรับเด็กนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาและระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในประเทศลาวซึ่งไม่ค่อยมีโอกาสในระบบการศึกษาปกติที่จะเรียนรู้ด้วยวิธีการหาข้อมูลและนำเสนอด้วยตัวเองหรือได้ฟังเรื่องเล่าท้องถิ่น กิจกรรมนี้เปิดโอกาสให้พวกเขาได้คิดเกี่ยวกับปัญหาของการศึกษาท้องถิ่นและแลกเปลี่ยนมุมมอง ขณะเดียวกันก็เป็นโอกาสให้ได้รับฟังและเรียนรู้จากเรื่องเล่าที่ตกทอดกันมาในชุมชนตัวเองด้วยมุมมองใหม่ ในบริบทเช่นนี้ เด็กๆ พบว่าพวกเขาสามารถเชื่อมโยงตัวเองกับนิทานเรื่องนกฮูกกับควาง ซึ่งใช้เป็นเรื่องเล่าประกอบกิจกรรมได้ง่าย จึงถือเป็นการเลือกสื่อในการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเพื่อจุดประกายให้เด็กๆ เริ่มต้นคิดเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม จากการจัดกิจกรรมเช่นนี้ในประเทศลาวพบความแตกต่างอย่างมากในความสามารถของผู้นำกระบวนการ (บุคลากรผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ เช่น คณะครู นักการศึกษา หรือ นักพัฒนา) โดยเฉพาะด้านการอ่านออกเสียงให้เด็กฟัง และการอำนวยความสะดวกการเรียนรู้ การจัดอบรมเนื่องจากคุณครูและเจ้าหน้าที่ทั่วไปในศูนย์วัฒนธรรมสำหรับเด็กในประเทศลาวไม่คุ้นเคยกับกิจกรรมการเรียนรู้ลักษณะนี้ จึงรู้สึกยากที่จะจัดกระบวนการด้วยตัวเองแม้จะมีคู่มือประกอบก็ตาม นอกจากนี้ ข้อจำกัดทางเวลาทำให้ไม่สามารถจัดกิจกรรมช่วงที่ผู้เข้าร่วมสามารถเชื่อมโยงเรื่องเล่าท้องถิ่นที่ปรับฟัง/สัมภาษณ์มากับสภาพสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่เป็นอยู่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปมากจากอดีต ในอีกด้านหนึ่ง ผู้เข้าร่วมรับรู้ว่ามีแบบแผนหรือแนวทางการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ใช้เรื่องเล่าท้องถิ่นเป็นตัวนำการสนทนา ไม่จำกัดว่า

ต้องใช้กับเด็กเท่านั้น แต่แท้จริงแล้วเรื่องเล่าเหล่านั้นยังมีศักยภาพที่จะสามารถนำไปปรับใช้กับผู้ใหญ่ เช่น ใช้กับกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนได้

ในการประชุมเชิงปฏิบัติการที่จัดให้กับกลุ่มพลเมือง/องค์กรพัฒนาเอกชน พบว่าลักษณะการทำงานของผู้เข้าร่วมจากบางองค์กรไม่ตรงกับเนื้อหาของการจัดอบรมเสียทีเดียว อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้เข้าร่วมเห็นตรงกันว่า เรื่องเล่าท้องถิ่นจำนวนมากซึ่งไม่เคยถูกบันทึกไว้ อาจสูญหายไปโดยง่ายพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและสังคมที่เป็นอยู่ และเห็นพ้องกันว่า การอนุรักษ์ฟื้นฟูเรื่องเล่าท้องถิ่นด้วยการบันทึกไว้เป็นข้อเขียนหรือวิดีโอเป็นส่วนหนึ่งของงานหลักในองค์กรตนเองที่มีความสำคัญ ขณะเดียวกัน เพื่อเชื่อมโยงกิจกรรมเรื่องเล่าของผู้คนกับการจัดการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น สามารถเชื่อมโยงกับการพัฒนางานด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาของท้องถิ่นได้ ก็ต่อเมื่อชุมชนที่เราเข้าไปดำเนินกิจกรรมนั้นเข้าใจวัตถุประสงค์และกระบวนการของกิจกรรมอย่างแท้จริง กล่าวคือ คนในชุมชนที่เราจะไปจัดกระบวนการเรียนรู้ ต้องตระหนักจริงๆ ว่ากิจกรรมนี้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและคุ้มค่ากับการใช้เวลาในการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงเป็นกิจกรรมที่มีเพียงคนภายนอกเข้าไปจดบันทึกเรื่องราวจากชุมชนออกมาฝ่ายเดียว กรณีตัวอย่างต่างๆ ที่องค์การ Mekong Watch นำเสนอภายใต้โครงการนี้จะช่วยส่งเสริมความเข้าใจว่าเรื่องเล่าพื้นบ้านต่างๆ ในประเทศ สปป.ลาว ซึ่งมักมองกันทั่วๆ ไปว่าเป็นเพียงความเชื่อทางไสยศาสตร์หรือความเชื่อมโน แต่แท้จริงแล้วเรื่องเล่าของผู้คนในท้องถิ่นนั้นมีศักยภาพในการนำไปใช้เป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้

ภาคผนวก

ทักษะความสามารถด้านความยั่งยืน (sustainability competencies)⁸ ตามแนวคิด การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นั้นประกอบด้วยรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความสามารถในการคิดเชิงระบบ (systems thinking competency)

เป็นความสามารถที่จะรับรู้และเข้าใจความสัมพันธ์, วิเคราะห์ระบบที่ซับซ้อน คิดได้ว่า ระบบต่างๆ ฝังอยู่ในอาณาเขตหรือขอบเขตของความรู้ที่ต่างกันในระดับที่ต่างกันอย่างไร, และ รับมือความไม่แน่นอน

ความสามารถในการรอคอยด้วยความมุ่งหวัง (anticipatory competency)

เป็นความสามารถที่จะเข้าใจและประเมินอนาคตหลากหลายรูปแบบที่เป็นไปได้ (possible) น่าจะเป็น (probable) และ อยากให้เป็น (desirable) สร้างวิสัยทัศน์ของตนเอง สำหรับอนาคตได้ประยุกต์ใช้หลักป้องกันไว้ก่อน ประเมินผลของการกระทำรูปแบบต่างๆ และ รับมือกับความเสี่ยงและการเปลี่ยนแปลง

ความสามารถเชิงยุทธศาสตร์ (strategic competency)

เป็นความสามารถในการพัฒนาปฏิบัติการที่สร้างสรรค์ร่วมกันและลงมือทำให้บรรลุผล เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่นและขอบเขตที่กว้างออกไป

⁸ UNESCO. 2017., pp. 10-11.

ความสามารถในการใช้บรรทัดฐานทางสังคม (normative competency)

เป็นความสามารถในการเข้าใจ ไตร่ตรอง และสะท้อนบรรทัดฐานและคุณค่าที่เป็นพื้นฐานของการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การเจรจาต่อรองคุณค่า หลักการ จุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ ภายใต้บริบทต่างๆ เช่นบริบทที่มีผลประโยชน์ทับซ้อน บริบทการแลกเปลี่ยนหรือต้องเลือกทางใดทางหนึ่ง บริบทที่มีความไม่แน่นอนในองค์ความรู้ และบริบทที่มีความขัดแย้งเห็นต่าง เป็นต้น

ความสามารถในการร่วมมือ (collaboration competency)

เป็นความสามารถในการเรียนรู้จากผู้อื่น เข้าใจและเคารพในความต้องการ มุมมอง และการกระทำที่แตกต่างของผู้อื่น มีความเป็นผู้นำด้วยการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (empathic leadership) หรือสามารถเข้าใจ เชื่อมโยง และรู้สึกรู้สากับผู้อื่น สามารถรับมือกับความขัดแย้งในกลุ่ม และช่วยอำนวยความสะดวก (facilitate) ให้เกิดความร่วมมือและการแก้ปัญหาอย่างมีส่วนร่วม

ความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking competency)

เป็นความสามารถในการตั้งคำถามกับบรรทัดฐาน หลักปฏิบัติ และความเห็นต่างๆ ในสังคม สามารถไตร่ตรองและสะท้อนคุณค่า มุมมองการรับรู้ และการกระทำของตนเอง, และสามารถสร้างและแสดงจุดยืนของตนเองในวาทกรรมความยั่งยืนได้

ความสามารถในการตระหนักรู้ถึงตัวตน (self-awareness competency)

เป็นความสามารถในการไตร่ตรองและสะท้อนบทบาทของตนในชุมชนท้องถิ่นเช่นเดียวกับบทบาทในสังคมโลก สามารถประเมินตนเองและสร้างแรงบันดาลใจให้ตนเองได้อย่างต่อเนื่อง สามารถรับมือกับความรู้สึกและความต้องการของตนเองได้

ความสามารถในการแก้ปัญหาอย่างผสมผสาน (integrated problem-solving competency)

เป็นความสามารถโดยรวมที่จะประยุกต์ใช้กรอบการแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อจัดการกับปัญหาความยั่งยืนที่ซับซ้อน และสามารถพัฒนาทางออกที่นำไปปฏิบัติได้จริง มีความครอบคลุมและเท่าเทียม ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน จึงเป็นการผสมผสานทักษะความสามารถทั้งหมดที่กล่าวถึงข้างต้น

รายการหนังสือและสื่อ
โครงการเรื่องเล่าของผู้คน
(People's Stories Project)

Booklet (English) 132 pages, published in 2015
“PLANTS, ANIMALS, SALT and SPIRITS:
How People Live with and Talk about the
Environment in Rural Cambodia, Laos and
Thailand”

- Containing seventeen stories collected in Cambodia, Laos, and Thailand. Full of photos and illustrations. Good for reading and learning about stories each communities have.

- http://www.mekongwatch.org/PDF/Booklet_PeopleStory.pdf

“นิทานธรรมชาติ: เล่าความรู้สึกร่วมกันไป”
คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษา มีตีพิมพ์เป็นภาษาไทย
ภาษาลาว ภาษาเขมร, ตีพิมพ์ พ.ศ. 2558

- Thai - http://www.mekongwatch.org/PDF/PeopleStory_Thai.pdf
- Lao - http://www.mekongwatch.org/PDF/PeopleStory_Lao.pdf
- Khmer - http://www.mekongwatch.org/PDF/PeopleStory_Khmer.pdf

“นิทานธรรมชาติ: เล่าความลับใต้ดินอีสาน”

ตีพิมพ์ พ.ศ. 2561

- นิทานเรื่องเกลือที่เก็บรวบรวมจากท้องถิ่นต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขง

“ธรรมชาติในนิทาน”

คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าท้องถิ่น
ตีพิมพ์ พ.ศ. 2561

สารคดีสั้น

“เรื่องเล่าของท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมศึกษา/

Environmental Education through People's Stories”

จัดทำใน พ.ศ. 2561

- <https://www.youtube.com/watch?v=EDZPwUPeipQ&feature=youtu.be>

สื่อออนไลน์โครงการเรื่องเล่าของผู้คน

- <http://www.mekongwatch.org/peoplestory/index.html>
- <https://www.facebook.com/PeoplesTalesStories/>

สื่อสิ่งพิมพ์อื่นๆ ของ Mekong Watch

- <http://www.mekongwatch.org/english/publication/index.html>